

परिच्छेद एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

शिक्षा मानवको जन्म देखि नमरुन्जेल सम्म चलि रहने प्रक्रिया हो । औपचारिक शिक्षाको निश्चित मापदण्ड भए पनि अनौपचारिक रूपमा मानिसले शिक्षा लिइने रहने भएको हुनाले शिक्षा मानिसको कोक्रोबाट शुरुभएर चिहानमा अन्त्य हुन्छ भन्ने भनाइ समेत रहेको पाइन्छ । नेपालमा शिक्षाको प्रारम्भ गुरुकुल प्रणालीबाट भएता पनि समयको माग र व्यक्तिहरुको चाहना अनुसार शिक्षाको स्वरूप र विषयवस्तुको ढाँचा पनि परिवर्तन र परिस्कृत हुदै गएको ऐतिहासिक तथ्य छ । गुरुकुल शिक्षामा शिष्य विद्या आर्जन गर्न गुरुको आश्रममा जानु पर्ने, गुरुमा नै शिक्षाको सम्पूर्ण प्रक्रिया निर्भर रहने, कुनै विशिष्ट किसिमको पाठ्यक्रम वा पाठ्यपुस्तक नहुने र संस्कृत भाषाको माध्यमबाट शिक्षा दिने जस्ता प्रचलन रहेको थियो । लिच्छविकालिन शिक्षा प्रणालीमा कला, संस्कृति, साहित्य, वेद, ज्योतिष आदि विषयमा उच्च स्तरको पढाई हुने गरेको अभिलेख पाईन्छ । (अधिकारी २०६५ : ४५)

अंग्रेजी शब्द Educational को नेपाली रुपान्तरण नै शैक्षिक हो । शैक्षिक भन्ना साथ सिकाइ शिक्षण र मूल्याङ्कन जस्ता शिक्षाका शिक्षाका सबै आवश्यक पक्षहरु समेटिएका हुन्छन् । तसर्थ शैक्षिक योजनाले शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्य प्राप्तीका लागि सिकाइ, शिक्षण र मूल्याङ्कन जस्ता शिक्षाका सबै पक्षहरु समावेश गरी राष्ट्रको आवश्यकता अनुसारको जनशक्ति उत्पादन गर्नु नै मुख्य लक्ष्य राखेको हुन्छ । नेपालको शैक्षिक योजनाको औपचारिक शुरुवात गुरुकुल शिक्षा प्रणालीबाट नै भएको पाइन्छ । औपचारिक शिक्षाको थालनी वि.सं. १९१० सालमा जंग बहादुर दरवार स्कूलको स्थापना गरेर शुरुवात गरेको पाइन्छ । वि.सं. १९९३ मार्ग २५

गते २२ सदस्यीय पहिलो शिक्षा बोर्डको स्थापना गरी शिक्षा तर्फ संस्थागत योजनाको स्वरुप निर्धारण गर्ने जमर्को गरियो । वि.सं. १९९६ साल माघ ८ गते शिक्षा विषयको पहिलो इस्तहार जारी भएको थियो । शैक्षिक योजना सम्बन्धी यो नै पहिलो इस्तहार थियो । २००७ सालसम्म आइपुग्दा एउटा कलेज एउटा मा.वि. र ३२१ वटा प्रा.वि. राज्य नियन्त्रित शैक्षिक संस्थाको रूपमा देखा परे । हाल प्रशस्तै मात्रामा विद्यालय, उच्च मा.वि., आंगिक क्याम्पसहरु र निजी तथा सामुदायिक कलेजहरु संचालित छन् । यी सबै संस्थाहरुको स्थापना र विकासमा समुदायको प्रमुख भूमिका रहेको पाइन्छ । शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८ लागू भएपछि व्यवस्थापनको जिम्मा सरकारले लिएर समुदायको जिम्मेवारी कम गरेको ठानियो र जनसहभागितामा कम आयो भन्ने गरिन्छ । तर यसै बेला विद्यालय खोल्ने होड पनि चली नै रह्यो । तलब, भत्ता र मसलन्द खर्च समेत सरकारले दिने हुँदा विद्यालय खोल्न समुदाय आकर्षित भयो । शिक्षाको पहुँच बृद्धिमा सकारात्मक प्रभाव पऱ्यो । संख्यात्मक रूपमा विद्यालयको संख्या बढेता पनि गुणात्मक पक्षमा सन्तोषजनक उपलब्धी हासिल गर्न नसकेको पाइन्छ । २०२८ साल पछि निजी क्षेत्रलाई प्रवेश गराए पछि सामुदायिक विद्यालयको तुलनामा निजी विद्यालयको स्थापना बढि हुने गरेर शिक्षामा व्यापारीकरण रूपमा विकसित हुन गयो ।

२०६३ सालको १९ दिने जनआन्दोलनको सफलता र लोकतन्त्र गणतन्त्रको स्थापनापछि शिक्षामा भ्रन व्याकपकता आएको छ । हाल देशमा प्राइभेट र सरकारी विद्यालय गरी दुई किसिमको शिक्षा सञ्चालित छन् । वि.सं. २०६० सम्मका वर्षहरुमा सरकारी विद्यालयहरुमा विद्यार्थीको चाप अत्याधिक रहेको थियो । त्यसपछि राज्यद्वारा नै प्राइभेट अंग्रजी माध्यमद्वारा पढाइ हुने बोडिङ्ग-स्कूल खोल्न खुकुलो गरे बमोजिम देशमा अत्याधिक मात्रामा बोडिङ्गहरु स्थापना भएका छन् जसको कारण सरकारी विद्यालयहरुमा विद्यार्थीहरुको संख्या क्रमशः कम हुँदै गएको

तथ्य सामुदायिक विद्यालयका भर्ना अभिलेखहरुले पुष्टि हुन सक्दछ । वैदेशिक रोजगारको प्रभाव, अंग्रेजी शिक्षाप्रतिको आकर्षण जस्ता कारणहरुले गर्दा सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थी संख्या न्यून हुनुका साथै अध्यापनरत विद्यार्थीहरु पनि नियमित विद्यालय उपस्थित नहुने जस्ता समस्याहरु दिन प्रतिदिन देखिँदै आएका छन्, (शर्मा २०६२) ।

सबैको लागि शिक्षा कार्यक्रम (सन २००१-२०१५) ले शिक्षाको गुणस्तर परीक्षण गर्ने १८ वटा सुचकहरु निर्धारण गरेको छ । यसमा कुल भर्नादर, कक्षा १ को भर्नादर, खुद भर्नादर, कुल राष्ट्रिय उत्पादन र शिक्षाको खर्च अनुपात, तालिम प्राप्त शिक्षकको उपलब्धता, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात, कक्षा दोहोऱ्याउने दर, विद्यार्थीको टिकाउ दर, साक्षरता उमेर समुह र साक्षरता जस्ता सुचकलाई आधार मानिएको छ ।

युरोपियन कमिसनद्वारा सन २००० मा प्रकाशित प्रतिवेदन “यूरोपियन रिपोर्ट अन दि क्वालिटी अफ स्कुल एजुकेशन” का आधारमा शैक्षिक गुणस्तर मापनका १६ आधारहरु निर्धारण गरेको थियो । जस अन्तर्गत गणित, पढाइ, विज्ञान, सुचना तथा संचार प्रविधि, विदेशी भाषा, सिक्ने तरिका सिक्नु, नागरीक शिक्षा पढाइ छाड्ने दर, उच्च माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण दर, उच्च शिक्षामा सहभागिता, विद्यालय शिक्षाको मुल्यांकन र परिचालन, अभिभावकको सहभागिता, शिक्षकको योग्यता र तालिम, पूर्व प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता, कम्प्युटरमा विद्यार्थीको पहुँच, प्रति विद्यार्थी लगानी पर्दछन् । (शिक्षक मासिक श्रावण २०६८)

नेपालको सन्दर्भमा शैक्षिक गुणस्तर मापनका निश्चित आधारहरु पहिलो पटक विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम २०६६ मार्फत सार्वजनिक गरिएको छ । जसमा ५

वटा मापदण्डहरु उल्लेख गरिएका छन् । जसमा पाठ्यक्रम, शिक्षक, कक्षाकोठा, मूल्यांकन, गुणस्तरसँग सम्बन्धित अन्य पर्दछन् । माथी उल्लेखित मापदण्ड भन्दा पनि विद्यार्थीले प्राप्त गरेको परिमाणात्मक अंक प्रतिशत नै गुणस्तरीयता नाप्ने आधार मानिदा शिक्षा व्यवहारीक र जीवनोपयोगी हुन सकिरहेको छैन । (विद्यालय सुधार योजना २०६६)

कुनै पनि शैक्षिक संस्थामा शिक्षण गर्ने जिम्मेवारी लिएको व्यक्ति नै शिक्षक हो । औपचारिक शिक्षामा निर्धारित पाठ्यक्रमलाई विद्यार्थी समक्ष प्रस्तुत गर्नु, आवश्यकता अनुसार शिक्षण क्रियाकलाप गराई निर्धारित उद्देश्य प्राप्त गर्नु सफल बनाउने व्यक्ति नै शिक्षक हो । यसबाट यो प्रष्ट हुन्छ कि शिक्षण क्रियाकलापमा शिक्षकको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । विज्ञान र प्रविधिको विकाससँगै शिक्षकले आफ्नो शिक्षण कला, कौशलमा पनि परिष्कृत परिमार्जन र आधुनिकीकरण गर्न जरुरी देखिन्छ । तसर्थ शिक्षण सिकाइ कार्य प्रभावकारी तथा शिक्षा पद्धतिमा सुधार तथा परिवर्तन ल्याउने एक महत्वपूर्ण वाहकको रूपमा शिक्षकलाई लिइएको छ ।

कुनै पनि बालबालिकालाई घोकाउने कन्ठ गराउने, तथा केवल किताबी ज्ञानमा मात्र सीमित गराउने प्रचलन अझै पनि कतिपय विद्यालयमा भेट्न पाइन्छ । जसले गर्दा बालबालिकाहरुले पढेर राम्रो अंक प्राप्त गरेता पनि भोलिका दिनमा सो ज्ञानलाई व्यवहारमा उतार्न कठिन हुने देखिन्छ । राष्ट्रिय रूपबाट नै हेर्दा वर्तमान परिवेशमा सरकारले सबैभन्दा ठूलो धनराशी शिक्षामा नै खर्च गर्दै आएको यथार्थता छ । तर पनि उपलब्धि सन्तोष जनक रहेको देखिँदैन । जसले गर्दा आजभोलि अभिभावकहरु निजी विद्यालयतर्फ समेत आकर्षित हुँदै गएको पाइन्छ । यिनै

कुरालाई आत्मसाथ गर्दै शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्र शिक्षण नामक शीर्षक चयन गरी प्रस्तुत शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

१.२. समस्याको कथन

शिक्षा व्यक्तिको जन्मसिद्ध अधिकार हो । गुणस्तरीय शिक्षा बिना कुनै पनि व्यक्तिले आत्मोन्नति गर्न सक्दैन । गुणस्तरीय शिक्षाले नै व्यक्तिको व्यवहार परिवर्तन गर्ने गर्दछ । शिक्षा सर्वशुलभ, निःशुल्क र अनिवार्य हुनु पर्दछ । समयको गतिशिलता र परिवर्तनशिलतासँगै मानव समाजमा पनि परिवर्तन भइरहेको हुन्छ । अतः समयको आवश्यकता र चाहना अनुसार शिक्षाको लक्ष्य र उद्देश्य पनि परिवर्तनशील हुँदै जानु पर्दछ । कक्षामा शिक्षण गर्दा शिक्षकले विद्यार्थीको चाहना तथा मर्म अनुसार अध्यापन गराउन सक्ने हुनुपर्दछ । शिक्षण कार्य गर्दा बालबालिकाको इच्छा विपरित वा उनीहरूको व्यवहारमा घुलन मिलन नभईकन अध्यापन गराइयो भने त्यो निरर्थक हुने देखिन्छ । विद्यार्थीको भावना बुझेर अध्यापन गराउन सक्ने दक्ष शिक्षकको अहम् भूमिका बाट नै शैक्षिक उपलब्धि हात पर्न सक्दछ ।

नेपाल सरकारले गएको एक दशकमा शिक्षामा वार्षिक १% ले बजेट बढाउदै लगेको छ । आर्थिक वर्ष २०५६/०५७ मा शिक्षामा कूल लगानीको १३.१७% मात्र लगानी गरेको थियो तर आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ सम्म आइपुग्दा शिक्षामा कूल बजेटको १७.११% खर्च छुट्याएको छ । तापनि २०६७ सालको एस.एल.सी. परीक्षाको नतिजा ५५.५% मात्र उत्तीर्ण हुन सफल भएका छन् । उक्त नतिजा कायम हुनुमा संस्थागत विद्यालयको ८९.५% उत्तीर्ण नै प्रमुख आधार हो । सामुदायिक विद्यालयतर्फको मात्र नतिजा हेर्दा उत्तीर्ण (४६.६%) भन्दा अनुत्तीर्ण (५१.५%) प्रतिशत बढि देखिन्छ । भने हालमा आएर शैक्षिक सत्र २०७१ मा पनि शैक्षिक उपलब्धि ५० प्रतिशतको हाराहारीमा नै रहेको छ । सरकारी तवरबाट प्रतिवर्ष रकम वृद्धि गरेर सबैभन्दा

बढी रकम शिक्षामा छुट्याउँदा पनि शैक्षिक उपलब्धि किन वृद्धि हुन सकिरहेको छैन ? के विद्यालयमा बालबालिकाको भावना अनुसार शिक्षण हुन नसकेर त होइन ? बालबालिकाले चाहे अनुसार उपयुक्त वातावरणको अभावले शिक्षामा प्रभाव पारेको त छैन ? कक्षा भित्र शिक्षण गर्दा शिक्षकहरुले के कसरी अध्यापन गराउँदै आएका छन् ? शिक्षण मानोवैज्ञानिक हुन किन सकिरहेको छैन भन्ने जस्ता समस्यामा प्रस्तुत शोधपत्र केन्द्रित गरिएको छ ।

१.३. अध्ययनको औचित्य

कुनै पनि अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्नुका पछाडि त्यसको आफ्नै औचित्य रहेको पाइन्छ । शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्र शिक्षण नामक शीर्षक चयन गरी तयार पार्न लागिएको प्रस्तुत शोधपत्रको अध्ययनबाट विद्यालयमा शिक्षण सिकाइको अवस्था के कस्तो रहेको छ ? बालबालिकाहरुलाई के कसरी शिक्षण गर्ने गरिएको छ ? भन्ने जस्त कुराहरुको जानकारी प्रदान गर्नका लागि अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने जो कोही पनि अनुसन्धान कर्ताका लागि प्रस्तुत शोधपत्र सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा प्रयोगमा आउने देखिन्छ भने भोलिका दिनहरुमा विद्यालयमा बालमैत्री शैक्षिक वातावरण निर्माण गरी बालबालिकाहरुलाई शिक्षण गर्नका लागि समेत यो शोधपत्र प्रभावकारी हुने छ । यस अध्ययनको औचित्यलाई निम्नानुसार बुँदागत गरिएको छ :

- क) विद्यालयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई बालमैत्री बनाइ शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि गर्नमा प्रस्तुत शोधपत्र उपयोगी सिद्ध रहनेछ ।
- ख) बालबालिकाहरुलाई के कसरी शिक्षण गर्नु आवश्यक हुन्छ कुराको मार्ग प्रशस्त गर्नका लागि थप सहयोग प्रदान गर्नेछ ।
- ग) सिकाइलाई स्पष्ट र व्यावहारिक बनाउन मद्दत गर्दछ ।
- घ) विद्यालयमा शिक्षक विद्यार्थी बिचको सम्बन्धलाई सुमधुर बनाई शैक्षिक कार्यकलाप गर्नका लागि समेत प्रस्तुत शोधपत्रले थप सहयोग प्रदान गर्ने छ ।

च) भोलिका दिनहरुमा यस शोधपत्रसँग सम्बन्धित रहेर अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने भावि अनुसन्धानकर्ताका लागि सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा प्रयोगमा आउने छ ।

१.४. अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका उद्देश्यहरु निम्नानुसार रहेको छन् :

- क) विद्यालयमा वर्तमान बालकेन्द्रित शिक्षणको अवस्था पहिचान गर्ने ।
- ख) शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्रित शिक्षणको प्रभाव पत्ता लगाउने ।
- ग) बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरु सुझाउनु ।

१.५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु

यस अध्ययनका लागि अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु निम्नानुसार हुनेछन् ।

- क) विद्यालयमा वर्तमान शिक्षण सिकाइको अवस्था के कस्तो रहेको छ ?
- ख) शिक्षण सिकाइ किन प्रभावकारी हुन सकिरहेको छैन ?
- ग) शिक्षण सिकाइ कार्यकलाप बालकेन्द्रित ढंगले गराउनका लागि के कस्ता समस्याहरु रहेका छन् ?
- घ) बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरु के के हुन सक्छन् ?

१.६. अध्ययनको परिसिमा

यस अध्ययनको उद्देश्य र क्षेत्र व्यापक एवं विस्तृत भएता पनि समय, साधन र स्रोतको अभावलाई ध्यानमा राखी निम्नानुसारको सिमांकन गरिएको छ । यो अध्ययन चितवन जिल्लाको खैरहनी स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका ३३ विद्यालयहरु मध्येमा उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट विधिका आधारमा जम्मा ४ वटा सामुदायिक विद्यालयलाई छनोट गरी उक्त विद्यालयको शैक्षिक अवस्था तथा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सम्बन्धी मात्र अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा शिक्षक २१२ का दरले ८,

प्र.अ.१११ का दरले ४, विद्यार्थी ४१४ का दरले १६, विव्यस अध्यक्ष, १११ गरी जम्मा ४ जना, अभिभावक २१२ का दरले ८ जना गरी जम्मा जम्मा ४४ जनालाई अध्ययन कार्यको जनसंख्याकको रूपमा छनोट गरी अध्ययन गरिएको छ । बालकेन्द्रित शिक्षणले शैक्षिक उपलब्धिमा पारेको प्रभाव सम्बन्धी मात्र प्रस्तुत शोधपत्र केन्द्रित रहेको छ ।

परिच्छेद दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

कुनै पनि विषयको अध्ययन गर्न वा अनुसन्धान गर्नका लागि त्यस विषयवस्तु वा समस्यासँग सम्बन्धित लेखहरू, अनुसन्धान प्रतिवेदन तथा शोधपत्रको अध्ययन अनुसन्धान गर्नु आवश्यक रहन्छ । विभिन्न लेखहरू शोधपत्र तथा अनुसन्धान प्रतिवेदनको अध्ययनबाट आफुले खोजी गर्न लागिएको विषय वा समस्याका बारेमा विभिन्न जानकारी तथा विचारहरूको प्राप्तिले आफ्नो अनुसन्धानलाई आधार प्रदान गर्दछ । लेखरचना, शोधपत्र तथा अनुसन्धान प्रतिवेदनको अध्ययनबाट खोजी गर्न लागिएको विषय वा समस्याको बारेमा विभिन्न जानकारी तथा विचारहरूको प्राप्तिले आफ्नो अनुसन्धानलाई आधार प्रदान गर्दछ भने अर्को तर्फ एउटै विषय तथा समस्यामा खोज कार्य दोहोरीने सम्भावनालाई न्यूनीकरण गर्दछ । तसर्थ शोधकर्ताले सम्बन्धित विषयको पूर्व साहित्यको संक्षिप्त अध्ययन गर्न अत्यन्त आवश्यक छ ।

यस शोध अध्ययनसँग सम्बन्धित साहित्यको कुरा गर्ने हो भने आजभन्दा अगाडि ज्यादै कम मात्रामा अध्ययन अनुसन्धान भएको महसुस गरिएको छ । जसको कारणले शोधसँग सम्बन्धित लेखरचना, अगाडि गरिएका अप्रकाशित शोधपत्रहरू पर्याप्त मात्रामा प्राप्त नभएतापनि अनुसन्धानकर्ताले प्राप्त गरेका आजभन्दा अगाडि गरिएका सम्बन्धित लेखरचना, पत्रपत्रिका, समचार बुलेटिनहरूलाई समेत अध्ययन अनुसन्धान गरेर अनुसन्धान कार्यलाई उद्देश्य अनुरूप पूर्णता प्रदान गरिएको छ ।

२.१. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

शिक्षाको विकास विद्यालयमा मात्र हुँदैन यसको वास्तविक विकास मानिसको मनिससँग सम्बन्ध स्थापना गर्ने स्वविवेकमा भर पर्दछ जस्तै परिवारमा दम्पतिहरू विचारशील छन भने उनिहरूको सन्तानमा पनि विचारशीलता प्रादुर्भाव हुन सक्दछ व्यक्तिमा विचारशीलता प्रदुभाव हुनुलाई शिक्षा पद्धतिले मानवतामा स्वतन्त्र विचार उत्पन्न सक्ने र आत्मचेतना जगाउन सक्ने वातावरण विद्यालय तथा विश्व विद्यालयमा सृजना हुन आवश्यक छ । रुढिवादी, अन्धवसमा आधारित परम्परालाई संस्कृति भन्न सकिन्न । जहाँ संस्कृति हुन्छ । छ त्यहा धर्मको अस्तित्व हुन्छ जहाँ धर्मको अस्तित्व हुन्छ त्यहामात्र व्यक्तिको प्रतिभा प्रष्फुटन हुने हुँदा आफ्नो धर्म र संस्कृतिलाई जोगाइ राख्ने खालको शिक्षण बालबालिकामा हुनु पर्ने कुरालाई लेखमा उल्लेख गरिएको छ । शिक्षणका क्रममा बालबालिकालाई लाधिएको र दवावपूर्ण ढंगबाट नभई उसको भित्री आत्मालाई बुझेर अध्यापन गराउन सक्ने शिक्षक वर्तमानमा आवश्यक छन् भन्ने कुराको समेत लेखमा उल्लेख गरिएको छ ।

आफ्नो जीवन रहस्यलाई नबुझेर अथवा बुझ्न नचाहेर समाजमा जे मन लाग्यो त्यही गर्न सक्ने शक्ति र अधिकारलाई स्वतन्त्रता भनिठान्दछौं तर स्वतन्त्रताको वास्तविक व्यावहारिक अवस्था त्यो होइन । स्वतन्त्रताको अस्तित्व दैनिक जीवनमा मानिसको मानिससँगको सम्बन्धमा भर पर्दछ । वातावरण अनुसार सम्बन्ध कायम राख्न सक्ने र घुलन मिलन हुन सक्ने परिपाटीको सृजना गरेर बालबालिकालाई शिक्षण गराउनु नै बालकेन्द्रित शिक्षण भएको हुँदा यस्तो शिक्षकले भोलिका दिनमा बालबालिकालाई आफ्नो दैनिक जीवन यापनमा समेत सहयोग पुऱ्याउन कुरा लेखमा उल्लेख गरिएको छ , (बम, सन् २०१३)

संसारका हरेक बस्तुलाई अध्ययन गर्ने शिक्षा कुनै पनि देशको समग्र बिकासको प्रमुख आधार हो । जसले मानव जीवनलाई पूर्णता दिन र सफल जीवन जिउने साधनको भूमिका निर्वाह गर्दछ । यसले नै समाज परिवर्तन र सभ्यता बिकासको प्रादुर्भाव गर्दछ । तर नेपाल एक अर्ध-सामन्ती र अर्ध-औपनिवेशिक मुलुक भएकाले यहाँको कृषि आर्थिक उत्पादनमुखी नभै निर्वाहमुखी, परम्परावादी छ भने राजनीति दलाल, नोकरशाही बिदेशी हस्तक्षेपपरस्त छ । यहाँको शिक्षा नीति पुरातनवादी र शैक्षिक उत्पादन राष्ट्रिय आवश्यकतालाई परिपुर्तित गर्ने नभै बैदेशिक उपभोक्तावादी रहेको छ । नेपाली समाज २१ औं शताब्दीमा पनि दासवादी अवशेषका बीच सामन्तवादी संरचनामा बाँचेको छ । जो पछ्यौटेपनको सिकार भैरहेको छ । शिक्षा गरीब, किसान र न्यून जीवन बिताइरहेका जनताको पहुँचमा छैन । नेपाली शिक्षा अहिले २/३ थरीमा विभाजन हुने गरेको जहाँ विपन्न वर्गहरुका लागि सामान्य अनौपचारिक शिक्षा, सम्पन्न वर्गकालागि प्राविधिक शिक्षा जस्ता कुराहरुलाई उल्लेख गर्दै सामान्य सामुदायिक विद्यालयमा अध्यापन गरिने शिक्षामा बालबालिकाको भावनामा कदर हुन नसकेका कारण उपलब्धि पनि सन्तोषजनक हुन नसकेको कुरा लेखमा उजागर गरिएको छ, (गिरी, २०७१) ।

प्रुफ (Proof) एक विशेषण शब्द हो । यसको अर्थ 'कुनै चिज बस्तुको विरुद्ध सुरक्षा प्रदान गर्ने' भन्ने बुझिन्छ । वाइण्ड प्रुफ (wind proof) वा वाटर प्रुफ (water proof) सामग्रीहरु हामीले सुनेदेखेका छौं । यसको अर्थ हावापानी नछिर्ने वा त्यसको कुनै प्रभाव नपर्ने भन्ने हुन्छ । शिक्षक तालिमको क्षेत्रमा पनि यसको प्रयोग हुन थालेको छ । विद्यार्थीको मनोभावलाई बुझेर अध्यापन गराउन शिक्षले नै बालबालिकाको शैक्षिक प्रगतिमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्दछन् । विभिन्न जात, धर्म, संस्कृति र आर्थिक स्तरसंग सम्बन्धित बालबालिकालाई उनीहरुको मानसिक, बौद्धिक संवेगात्मक पृष्ठभूमि र स्थितिलाई मनन् गरी समान व्यवहार र

प्रभावकारी शिक्षण गर्ने क्षमता र कुशलता शिक्षकमा आवश्यकता पर्दछ । व्यवहारिक ढंगबाट शिक्षकलाई तालिम प्रदान गरे सोही अनुसार बालबालिकालाई अध्यापन गर्ने कार्यमा लगाउन सकेका खण्डमा नै उनीहरूले बालबालिकालाई बालकेन्द्रित वातावरणमा अध्यापन गराउन सक्ने र सोही अनुसार शैक्षिक उपलब्धिमा समेत सुधार हुनसक्ने देखिन्छ , (पण्डित, २०१४) ।

पछिल्लो पटक २०७० सालको एसएलसी परीक्षामा सहभागी तीन लाख ९४ हजार ९३३ विद्यार्थी (नियमिततर्फ) मध्ये एक लाख ७३ हजार ४३६ अर्थात् ४३.९२ मात्र उत्तीर्ण भए। १६ कात्तिक १९९० मा प्रवेशिका बोर्ड गठन भएपछिको पहिलो एसएलसी परीक्षामा सहभागी ३३ मध्ये १४ विद्यार्थी अनुत्तीर्ण भएका थिए । वटा एसएलसीमा नियमिततर्फको परीक्षामा सहभागी ६२ लाख ४१ हजार २९० मध्ये ३४ लाख ३१ हजार ६४२ विद्यार्थी फेल भएका छन् । अब भने एसएलसीमा कोही फेल हुने छैनन् प्रवेशिका बोर्ड गठन हुनुअघि दरबार हाईस्कूलका विद्यार्थीले कलकत्ता र पटना विश्वविद्यालयबाट एसएलसी दिन्थे। नेपाली समाजमा त्यो बेलादेखि नै शैक्षिक योग्यताको एउटा विशेष खुट्टिको र उपलब्धिको रूपमा स्थापित भयो, प्रवेशिका वा एसएलसी तर, पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्यांकन परिषद्को गएको २५ मंसिरको निर्णयले एसएलसीको त्यो हैसियत भत्काएको छ । अबको समय भनेको बालबालिकालाई केवल कागजी ज्ञानमात्र दिलाउने नभएको हुँदा उनीहरूको सर्वाङ्गीण विकास हुने खालको शिक्षा आवश्यक छ । नयाँ प्रणाली अनुसार परीक्षामा सहभागी हुने कसैको पनि मार्कशीटमा 'उत्तीर्ण' वा 'अनुत्तीर्ण' नभनी ९० प्रतिशतभन्दा माथि अंक ल्याउनेलाई सर्वोत्कृष्ट (ए प्लस), ८०-८९ लाई उत्कृष्ट (ए), ६०-७९ लाई धेरै राम्रो (बी), ४५-५९ लाई राम्रो (सी), २५-३९ लाई कमजोर (डी) र २४ प्रतिशतभन्दा कम ल्याउनेलाई धेरै कमजोर (ई) ग्रेड दिइनेछ । यस्तो सांकेतिक अक्षर प्रणाली (लेटर ग्रेडिङ सिस्टम) विभिन्न देशमा

लागू भइरहेको छ । विभिन्न शिक्षाविद् हरूले यस प्रणालीले शैक्षिक योग्यताको भाउ घटाउने भए पनि बालबालिकाहरुमा पढाइ भनेको पेपरमा मात्र होइन भन्ने भावनाको विकास गराई उनीहरुको चौतर्फी विकास हुनेखालको वतावरण निर्माण गरेर अध्यापन हुन सकेका खण्डमा बालबालिकाको सर्वाङ्गिण विकास हुने कुरा समेत लेखमा उल्लेख गरिएको छ, (मगर, २०७१) ।

‘भाषा शिक्षामा सबै थोक होइन, तर भाषाविना शिक्षामा सबै थोक केही पनि होइन’ भन्ने भाषाविद् बोल्फको भनाईसँग सहमत हुँदै शिक्षणको माध्यमभाषाको रूपमा कुन भाषा अपनाउने भन्ने बहस लामो समयदेखि चलिरहेको छ । बालबालिकालाई उनीहरुको मनोभावना बुझेर अध्यापन गराउनका लागि नेपाल एक बहुभाषिक मूलक भएका कारण बहुभाषिक शिक्षकको नै आवश्यक पर्ने कुरा लेखमा उल्लेख गरिएको छ । भाषिक तथा मातृभाषामा शिक्षा प्राप्तिको अधिकारको कसीमा बहुभाषिक शिक्षाबारे नीतिगत आवश्यकता र व्यावहारिक चुनौती अझ पेचिलो रूपमा देखापरेका छन् । हरेक बालबालिकाले आफ्नै मातृभाषाका माध्यमबाट पाउने शिक्षालाई बहुभाषिक शिक्षा भनिन्छ । सरकारी तहमा स्थानीय मातृभाषामा दिइने शिक्षा बहुभाषिक शिक्षा हो भने भाषिक समुदायका लागि आफ्नो भाषामा पाउने शिक्षा मातृभाषामा शिक्षा हो। बालबालिको मनोविज्ञानलाई आधार बनाएर अध्यापन गराउने शिक्षक बहुभाषिक हुन नसकेका खण्डमा बालकको सोचाइ अनुसारको अध्यापन हुन नसक्ने कुरा समेत लेखमा उल्लेख छ, (खड्का, २०७१)

संस्थागत विद्यालयको व्यवस्थापनको अध्ययन गर्दा विभिन्न व्यक्तिको लगानीबाट सञ्चालन गर्ने भएकोले मुनाफा कमाउने उद्देश्यबाट गरेको विद्यालयको भौतिक पक्ष दयनिय भएको संस्थागत विद्यालयका अभिभावकहरु आर्थिक रूपमा मध्यस्तरका

भएकाले चेतनाको कारणले गर्दा विद्यालयको हरेक कृयाकलापमा सहभागी हुने गरेको, विद्यालयको पढाईको स्तर के कस्तो छ भनेर अभिभावकबाट नियमित रूपमा निरीक्षण र अनुगमन हुने गरेको पाईन्छ । भौतिक पक्ष कमजोर भएपनि विद्यालयमाथि अभिभावकको दवाव, प्रतिस्पर्धामा विद्यालयलाई लैजानुपर्ने बाध्यताले गर्दा विद्यालयको अन्य पक्षलाई भन्दा शैक्षिक पक्षलाई पहिलो प्राथमिकता दिई शैक्षिक गुणस्तर निर्धारण गर्न लागि परेको भएता पनि बालमैत्री वातावरणमा अध्यापन गराउन सकिएको छैन भन्ने कुरालाई शोधपत्रमा विश्लेषण गरिएको छ । विद्यालय व्यवस्थापनका विविध समस्याले गर्दा नै शिक्षकले बालबालिकालाई बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गराउन नसकेको हुँदा बालमनोविज्ञानलाई बुझेर अध्यापन गराई शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि गराउनका लागि व्यवस्थापन पक्षको जिम्मेवारी उत्तीकै महत्वपूर्ण हुने कुरा लेखमा उल्लेख गरिएको छ, (राउत, २०६१) ।

बालबालिकाको शैक्षिक अवस्था वृद्धि गर्न, उनीहरूले सिक्ने सिकाई प्रभावकारी र दिगो बनाउन, भोलिका दिनहरूमा देशका एक कर्णधारका रूपमा स्थापित गर्नका लागि अभिभावकको शिक्षाप्रतिको दृष्टिकोणले नै महत्वपूर्ण प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । एउटा बालक विद्यालयमा भन्दा घरमा बढी समय विताउने तथा उसको पहिलो पाठशाला भनेकै घर भएको हुँदा घरमा उनीहरूको सिकाइका लागि उपयुक्त वातावरणको सृजना, बालबालिकालाई शिक्षाप्रति प्रोत्साहन, आफ्ना बाबुनानीको पढाइको अवस्था तथा सुधारगर्नु पर्ने उपायका बारेमा विद्यालयमा आएर छलफल तथा अन्तरक्रिया जस्ता कार्यहरू हुन सकेमा मात्र एउटा बालकले प्रभावकारी शिक्षा हासिल गरेर भोलिका दिनमा आफ्नो भविष्य उज्वल बनाउन सफल हुन्छ । फ्रोवेलको किन्डर गार्डेन सम्बन्धी सिद्धान्तलाई आधार मानी गरिएको यस अध्ययन अनुसन्धान मुलतः गुणात्मक ढाँचामा रहेको उक्त शोधपत्रमा विद्यालय वातावरणमा

हुने शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप के कस्तो छ भनेर जानकारी प्राप्त गर्न अभिभावकको चासो महत्वपूर्ण हुने र सचेत अभिभावकबाट नै शिक्षकले आफ्नो अध्यापन कार्यलाई उपयुक्त ढंगले अगाडि बढाई बालबालिकाको व्यवहार अनुसार शिक्षण हुनसक्ने कुरालाई शोधपत्रमा उल्लेख गरिएको छ । सचेत अभिभावक र शिक्षकबाट प्राप्त व्यवहारमुखी ज्ञानले नै बालबालिकामा शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि हुन सक्दछ, (पंगेनी, २०७१) ।

बाँकेको कचनापुर-१ अगैयामा रहेको श्री नेपाल राष्ट्रिय निमावि अगैयाको नवनिर्मित २ कोठे भवनको उद्घाटन र छात्रवृत्ति वितरण कार्यक्रमलाई सम्बोधन गर्दै भक्तबहादुर ढकालले स्थानीय अभिभावक जागरुक भएका ठाउँमा सामुदायिक विद्यालयको शिक्षाको गुणस्तर पनि उत्कृष्ट हुनसक्छ भन्ने कुरालाई प्रष्ट पार्नु भएको छ । विद्यालयमा शिक्षकले के कसरी अध्यापन गराउँछन् भन्ने कुराको कसी भनेको अभिभावक भएको हुँदा अभिभावकको कसिमा नै शिक्षक उभिएर अध्यापन गराउने कुरालाई समेत लेखमा उल्लेख गरिएको छ । साथै कुनै पनि विद्यालयमा विद्यार्थीका आवश्यकतालाई सम्बोधन गरेर अध्यापन गराउनका लागि अभिभावकको भूमिका उल्लेख्य हुने कुरालाई समेत लेखमा उजागर गरिएको छ, (ढकाल, २०१२) ।

सामुदायिक विद्यालय र शैक्षिक गुणस्तर नामक शीर्षकमा उल्लेख गरिए अनुसार नेपालको विद्यालयीय शिक्षामा वर्षेनी प्राप्त उपलब्धिका सूचकअनुसार वर्तमान शैक्षिक अवस्था सन्तोषजनक छैन। खास गरी सामुदायिक विद्यालय र निजी विद्यालयको नतिजामा ठूलो फरक देख्न पाइन्छ । सामुदायिक विद्यालयको नतिजा खस्कनुमा त्यहाँ अध्यापन गर्ने शिक्षक र तिनीहरूको नेतृत्व गर्ने प्रधानाध्यापक जिम्मेवार हुनुपर्ने कुरा उठ्न थालेका छन् । कतिपय सामुदायिक विद्यालय यति

विकट र दुर्गम स्थानमा छन् कि त्यहाँ विद्यालय निरीक्षक त के स्रोत व्यक्ति पनि पुग्न भ्याएका हुँदैनन् । समय समयमा शिक्षकले गरेका क्रियाकलापलाई अनुसरण नगर्नु, मूल्यांकन नहुनु र शिक्षकले बालबालिकाको भावना विपरित आफ्नो स्वइच्छाले अध्यापन गराउनु जस्ता कुराहरुले गर्दा नै सामुदायिक विद्यालयको नतिजा दिन प्रतिदिन खस्कदै गएको हुँदा सम्बन्धित निकायको उचित ध्यानकर्षण भई शैक्षिक वातावरणमा उचित प्रभाव पार्नुका साथै व्यवहार मूखी तथा बालबालिकेन्द्रित ढंगबाट प्रदान गरिएको शिक्षा नै उपलब्धि मूलक हुने देखिन्छ, (पौड्याल, १०१४)

वर्तमान परिवेशको एस.एल.सी परीक्षा आवश्यक नरहेको र यसले बालबालिकाहरुलाई केवल किताबी घोकाइमा मात्र सीमित गर्ने कुराको उल्लेख गर्दै अबका दिनहरुमा यस्तै किसिमको एस.एल.सी हुने हो भने कुनै हटाउँदामा नै राम्रो हुने कुरालाई लेखमा उल्लेख गरिएको छ । भनेजस्तो शिक्षा आर्जन गर्न नपाएकै कारण विदेशिनु पर्ने जस्तो अवस्थामा एस.एल.सी को कुनै औचित्य नभएको भन्दै विद्यालयमा शिक्षकले बालबालिकालाई अध्यापन गराउन उपयुक्त एवम् व्यावहारिक ढंगबाट अध्यापन गराउन नसक्दा नै यो अवस्था सृजना भएको कुरा लेखमा उल्लेख गरिएको छ, (गौतम, सन् २०१३) ।

२.२. सैद्धान्तिक खाका

विभिन्न दार्शनिक, शिक्षाविद तथा सिद्धान्तकारहरुले व्यवस्थापनको बारेमा सिद्धान्तहरु मध्ये विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तरमा शिक्षक व्यवस्थापन सम्बन्धि विश्लेषण गर्न George Elton Mayo (1880–1940) ले प्रतिपादन गरेको मानव सम्बन्धि सिद्धान्त (Human Relation Theory) सान्दर्भिक हुने भएकोले तल उल्लेख गरिएको छ ।

मायोको सिद्धान्त सिद्धान्त सन १९५० ताका प्रचलित सिद्धान्त हो । यस अगाडिका सिद्धान्तले संगठन र कार्यलाई यान्त्रिक दृष्टिकोणले हेरेको कारणले यो सिद्धान्तको शुरुवात भएको हो । शास्त्रीय व्यवस्थापनले काम गर्ने ठाउँमा मेलमिलाप र कार्यकुशलतामा सन्तोषप्रद सुधार ल्याउन नसकेकोले व्यावहारिक व्यवस्थापनमा नयाँ विचारहरु विकसित भएका छन् । कुनै पनि संगठनमा काम गर्नेहरुका बीच राम्रो मानव सम्बन्ध भएमा कार्य सम्पादन राम्रो र स्तरीय हुने र यसको विपरित मानव सम्बन्ध राम्रो नभएमा कार्य सम्पादन ढिलो, नराम्रो र कम गुणस्तरीय हुने कुराले धेरैमा छुन थाल्यो । यस सिद्धान्तलाई Interpersonal Behaviour पनि मानव सम्बन्धको सिद्धान्तले मानव सम्बन्ध भनेको व्यवस्थापक र कामदारको अन्तरक्रियामा निर्भर हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । व्यक्ति पनि व्यवस्थापकको एक अङ्ग हो । समूह संचालन नेतृत्व, उत्प्रेरण, सहभागिता, संचार, व्यक्तित्व जस्ता मानवीय व्यवहारले व्यवस्थापनलाई सही दिशा बोध गर्दछ । (कोइराला विद्यानाथ २०५९)

माथिको भनाइबाट मानव संसाधनको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ भन्ने कुरा स्पष्ट भएकोले विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर व्यवस्थापन बृद्धि गर्न शिक्षक व्यवस्थापनलाई सुदृढ गर्न यस सिद्धान्तलाई नै सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

Prof. George Elton Mayo (1880–1949) Mary parker Follet (1868–1933) र Abraham Maslow (1943) मानव सम्बन्ध सिद्धान्तका सिद्धान्तकारहरु हुन् । मानव सम्बन्ध सिद्धान्तले संगठन भित्र हुने विभिन्न व्यवहारलाई जोड दिएको हुन्छ । मानव सम्बन्ध भन्नाले मानिसलाई मानिस जस्तो व्यवहार गर्नु हो । मानिसलाई संगठनको बस्तु वा कुनै सम्पत्ति जस्तो रूपमा लिनु हुदैन । यसको आफ्नै बेग्लै मानवीय अस्तित्व हुन्छ भनी मान्नु पर्दछ । मानव सम्बन्ध यस अर्थमा

सिन व्यापक छ कि यसले सबै सामाजिक व्यक्तित्व र अर्को व्यक्तिको व्यक्तित्वसँग पारस्परिक सम्बन्ध हुने सबै सामाजिक विज्ञानको अध्ययन गर्न जोड दिन्छ । यदि सबै व्यक्ति मिलेर उद्देश्यहरु पूर्ति गर्नु छ भने एकले अर्कोलाई चिन्नै पर्दछ । यस अनुसार मानव सम्बन्ध त्यस्तो कला हो जो व्यवस्थापकले बुझेर मात्र व्यवहार गर्नु पर्दछ । जसको अनुभव र प्रयोग इन्कार गर्न सकिदैन । विद्यालयमा पनि प्र.अ., शिक्षक विद्यालय व्यवस्थापन समितिहरुको बिचमा मानवीय सम्बन्ध स्थापना गर्न सकिएमा मात्र शैक्षिक व्यवस्थापनलाई सुदृढ गर्न सकिन्छ भन्ने आधारमा यो शोधलाई मानव सम्बन्ध सिद्धान्तको सैद्धान्तिक खाकामा राखेर हेरिन्छ ।

बालकेन्द्रित ढंगबाट बालबालिकाहरुलाई बालमैत्री वातावरणमा शिक्षण गरी शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि गर्नका लागि शिक्षक, विद्यार्थी एवम् व्यवस्थापन समिति बीचको आपसी सम्बन्ध हुनुपर्ने देखिन्छ । मानव सम्बन्ध सिद्धान्त अनुसार विद्यालयले यससँग सम्बन्धित सबै पक्षसँग राम्रो सम्बन्ध कायम गर्न सके सबैको विद्यालयलाई सहयोग प्राप्त हुन्छ । जसको परिणामबाट विद्यार्थीहरुलाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न सक्दछ भन्ने मान्यता अनुसार विद्यालयमा बालकेन्द्रित शिक्षणको प्रभाव नामक शीर्षकमा गरिएको प्रस्तुत शोधपत्रमा मानव सम्बन्ध सिद्धान्तलाई सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

२.३. पुनरावलोकनको उपादेयता

बालबालिकाको भविष्य कतातर्फ सुनिश्चित गर्ने भन्ने कुरामा शिक्षण प्रक्रियाको महत्वपूर्ण भूमिका रहने हुँदा यिनै कुराहरुलाई लक्षित गरी विद्यालयमा बालकेन्द्रित शिक्षणको प्रभाव नामक शीर्षक चयन गरी गरिएको यस अध्ययन अनुसन्धानमा अध्ययन कार्यलाई पूर्णता प्रदान गर्नका लागि सो अध्ययन अनुसन्धानसँग सम्बन्धित लेख रचना तथा पत्रपत्रिकाहरुलाई आधार मानिएको छ ।

जसको प्रयोगले यस अध्ययन अनुसन्धानसँग सम्बन्धित विभिन्न पक्षहरूको बारेमा जानकारी प्राप्त हुनुका साथै आज भन्दा अगाडिका अनुसन्धानमा देखिएका कमीकमजोरीहरूलाई सुधार गरेर थप प्रभावकारी र गुणात्मक बनाउनका लागि अनुसन्धानकर्ताका लागि थप सहयोग पुग्नेछ । साहित्यको पुनरावलोकनको माध्यमबाट अनुसन्धानकर्तालाई तथ्याङ्क सङ्कलन गरी त्यसको व्याख्या एवम् विश्लेषण गर्न समेत सहयोग पुग्नेछ साथै आजभन्दा अगाडि गरिएका लेखरचना र पत्रपत्रिकाको अध्ययनले अध्ययन अनुसन्धानकार्यको व्याख्या एवम् विश्लेषण प्रक्रियामा विशेष सहयोग पुग्नेछ । जसको कारणले अध्ययन कार्य दोहोरीने समस्याको न्यूनीकरण भई उद्देश्यमा पुग्नका लागि सहयोग पुग्दछ । त्यसैगरी फ्रोबेलको किन्डर गार्डनर सिद्धान्तलाई आधारमान्दा अनुसन्धानकर्तालाई अध्ययन अनुसन्धानका लागि प्रश्नावली तयार गर्न, प्रश्नावलीको व्याख्या एवम् विश्लेषण गर्न, तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरूको प्रयोग गर्न छनोटमा परेको अध्ययन स्थलमा अनुसन्धानकर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भएर अध्ययन एवम् अवलोकन गर्न समेत थप सहयोग पुगेको तथ्यलाई सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनको शैक्षिक उपादेयाको रूपमा लिइएको छ ।

परिच्छेद तीन

अध्ययन विधि

कुनै पनि अध्ययन कार्यलाई उद्देश्य अनुसार पूर्ण रूप प्रदान गर्नका लागि सोही अनुसार अध्ययन अनुसन्धान गर्नु आवश्यक रहन्छ । उद्देश्य अनुसार अध्ययन गरेर तथ्य संकलनका लागि प्रस्तुत शोधपत्र निम्नानुसारको अध्ययन विधिमा केन्द्रित गरिएको छ ।

३.१. अनुसन्धानात्मक ढाँचा

कुनै पनि अनुसन्धान कार्यको लागि छनौट गरिने नमूना सम्भावनाका आधारमा नभइ अनुसन्धानकर्ताको उद्देश्य, सोच, आकांक्षा, आवश्यकता, बुद्धि र विवेकको आधारमा निर्भर गर्दछ भने यस्तो नमूना छनौटलाई सम्भावना रहित नमूना छनौट भनिन्छ (तिमिल्सना २०६१) । यो मेरो अनुसन्धान मूलतः गुणात्मक भए तापनि तथ्याङ्क संकलन गर्दा गुणात्मक तथा परिणात्मक दुवै पक्षलाई समेटिएको छ । यो शोध अनुसन्धान बालकेन्द्रित शिक्षण प्रक्रियाबाट के कसरी शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि हुन सक्दछ ? बालबालिकालाई के कसरी शिक्षण गर्नु आवश्यक छ ? कस्तो प्रकारको शिक्षण पद्धतिबाट सिकाइ प्रभावकारी हुन सक्दछ ? भन्ने उपायहरु खोजी समस्या समाधान गर्न यो शोधलाई विशेष आधारको रूपमा लिइएको छ । अनुसन्धानका क्रममा प्राप्त तथ्याङ्कहरुको व्याख्या मूलतः गुणात्मक रूपमा गरिएको छ ।

३.२. अध्ययनको जनसंख्या तथा नमूना छनौट

यस अध्ययनको उद्देश्य र क्षेत्र व्यापक एवं विस्तृत भएता पनि समय, साधन र स्रोतको अभावलाई ध्यानमा राखी निम्नानुसारको सिमांकन गरिएको छ । यो

अध्ययन चितवन जिल्लाको खैरहनी स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका ३३ विद्यालयहरू मध्येमा उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट विधिका आधारमा जम्मा ४ वटा सामुदायिक विद्यालयलाई छनोट गरी उक्त विद्यालयको शैक्षिक अवस्था तथा शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप सम्बन्धी मात्र अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा शिक्षक २१२ का दरले ८, प्र.अ.११९ का दरले ४, विद्यार्थी ४१४ का दरले १६, विव्यस अध्यक्ष ११९ र सदस्य ११९ गरी ८ जना, अभिभावक २१२ का दरले ८ जना गरी जम्मा जम्मा ४४ जनालाई अध्ययन कार्यको जनसंख्याको रूपमा छनोट गरी अध्ययन गरिएको छ ।

३.३. तथ्याङ्कका स्रोतहरू

अनुसन्धान कार्यको विषय वा समस्याको बारेमा खोज गर्दा विभिन्न स्रोतहरूलाई आधार मान्नु आवश्यक रहन्छ । यस शोध अध्ययनको क्रममा पनि प्राथमिक तथा द्वितीय गरी तथ्याङ्कका दुईवटा स्रोतलाई अवलम्बन गरिएको छ ।

क) प्राथमिक स्रोत

यस अध्ययन तथा अनुसन्धानको क्रममा तथ्याङ्क सङ्कलनको प्राथमिक स्रोतअर्न्तगत छलफल तथा अन्तरवार्ता प्रश्नावली विधिलाई आधार बनाइएको छ । जसमा तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि सोधकर्ताको प्रत्यक्ष उपस्थितिमा अनुसूची २ देखि ५ सम्मका अन्तवार्ता प्रश्नावलीहरूका आधारमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

ख) द्वितीय स्रोत:

द्वितीय स्रोत अन्तर्गत अनुसन्धानसँग सम्बन्धीत विद्यालयका अभिलेखहरू, पत्रपत्रिकाहरू, अप्रकाशित सोध-पत्रहरू एवम् सम्बन्धित प्रतिवेदनहरूलाई आधार मानि तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.४ अध्ययनका साधनको निर्माण

अध्ययन कार्यलाई उद्देश्य अनुसार पूर्णरूप दिन निम्नानुसारका साधनहरूको निर्माण गरी विषय विशेषज्ञ तथा सोध निर्देशकको राय सुझाव अनुसार परीमार्जन गरी निम्न अनुसारका अध्ययनका साधनहरू निर्माण गरी प्रयोग गरिएको छ ।

क) अर्न्तवार्ता प्रश्नावली

छनोटमा परेको अध्ययय स्थलमा अनुसन्धानकर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भएर शिक्षक, विद्यार्थी, प्र.अ., अभिभावक र स्रोतव्यक्तिलाई (अनुसूची २ देखि ५ का) अर्न्तवार्ता प्रश्नावलीको प्रयोगगरी आवश्यक जानकारीहरू सङ्कलन गरिएको छ ।

ख) अवलोकन फारम :

यस अर्न्तगत छनोटमा परेका विद्यालयहरूमा अभिभावकको शिक्षाप्रतिको दृष्टिकोण त्यसले विद्यार्थीमा पारेको प्रभाव, शिक्षित अभिभावक र अशिक्षित अभिभावकहरूका बालबालिका बीच शिक्षामा देखिएको भिन्नता जस्ता कुराहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गरी व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ, जसलाई अनुसूची १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन विधि

अनुसन्धान कार्यको लागि छनोटमा परेको अध्ययन स्थानका प्र.अ., स्रोत व्यक्ति, शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थीलाई प्रश्नावली फाराम र अनुगमन फाराम भराई आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि शोधकर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भएर अन्वार्ता प्रश्नावली तथा अवलोकन फारामको आधारमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ भने द्वितीय तथ्याङ्क अन्तर्गत पत्रपत्रिका, लेखरचना तथा अवलोकनलाई आधारबनाई तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

अध्ययन अनुसन्धानको गहन एवम् महत्वपूर्ण अंगको रूपमा तथ्याङ्कको विश्लेषणलाई लिइन्छ । प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतहरूबाट प्राप्त हुन आएको तथ्याङ्कलाई क्रमबद्ध रूपमा राखी विश्लेषण गर्ने कार्य अध्ययन अनुसन्धानको मुटुको रूपमा लिइन्छ । प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण विना अध्ययन अनुसन्धानको कुनै पनि अर्थ रहदैन । तसर्थ अभिभावकको शिक्षा प्रतिको दृष्टिकोणले बालबालिकाको शिक्षामा पार्ने प्रभाव सम्बन्धी अध्ययन गर्ने क्रममा छनोटमा परेको विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, स्रोत व्यक्ति, अभिभावक विद्यार्थीहरूबाट विभिन्न प्रश्नावली मार्फत प्राप्त हुन आएको तथ्याङ्कलाई व्याख्या एवम् विश्लेषण गर्नुका साथै तालिकामा समेत प्रस्तुत गरिने छ । तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्रममा नै प्रश्नावलीको अलावा प्राथमिक विद्यालय अनुगमन फाराम पनि प्रयोग गरी अनुगमन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई पनि तालिकीकरण गरी विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ । यिनै तथ्याङ्क विश्लेषणको आधारमा नै निष्कर्ष एवम् सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद चार :
तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

कुनै पनि अध्ययन तथा अनुसन्धान कार्यलाई उद्देश्य अनुसार मूर्त रूप प्रदान गर्नका लागि सो अध्ययन अनुसन्धानसँग सम्बन्धीत भएर संकलन गरिएका तथ्यांकलाई सोही अनुसार व्याख्या एवम् विश्लेषण गर्नु आवश्यक रहन्छ । अध्ययनका क्रममा प्राप्त तथ्यालाई निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

४.१ विद्यालयमा वर्तमान बालकेन्द्रित शिक्षणको अवस्था

अहिलेको युग भनेको विज्ञान र प्रविधिको युग हो यसमा पनि आजका बालबालिका भनेका भोलिका देशका कर्णधारका रूपमा लिन सकिन्छ । शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्रित शिक्षणको प्रभाव यस शोधका लागि नमूना छनोटमा परेका चितवन जिल्लाको खैरहनी स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका ३३ विद्यालयहरु मध्येमा उद्देश्यपूर्ण नमूना छनोट विधिका आधारमा जम्मा ४ वटा सामुदायिक विद्यालयलाई छनोट गरी उक्त विद्यालयको शैक्षिक अवस्था तथा शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप सम्बन्धी मात्र अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा शिक्षक २२ का दरले ८, प्र.अ.१।१ का दरले ४, विद्यार्थी ४।४ का दरले १६, विव्यस अध्यक्ष १।१ र सदस्य १।१ गरी ८ जना, अभिभावक २।२ का दरले ८ जना गरी जम्मा जम्मा ४४ जनालाई अध्ययन कार्यको जनसंख्याको रूपमा छनोट गरी अध्ययन गरिएको छ । जसबाट प्राप्त भएका तथ्यहरुलाई निम्नलिखित उपशिर्षकमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ :

४.१.१ शिक्षकले विद्यार्थीमा गर्ने व्यवहार

विद्यालयमा बालबालिकाहरुलाई बालकेन्द्रित ढंगले शिक्षण भएको छ या छैन भन्ने बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नका लागि विद्यालयमा अध्यापन गर्ने बेलामा शिक्षकले के कसरी अध्यापन गर्दै आउनु भएको छ भन्ने कुरालाई जान्नु आवश्यक रहेको हुँदा छनोटमा परेका विद्यालयमा अनुसन्धानकर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भएर अनुसूचीमा उल्लेखित

प्रश्नावलीका आधारमा छलफल तथा अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रम समेत गरिएको थियो । जसबाट प्राप्त जानकारीअनुसार श्री जनप्रिय रा.प्रा.वि. पर्वतवस्तीका बालबालिकाहरूले शिक्षकले अध्यापन गराउने समेमा बढी मात्रामा किताबी ज्ञानलाई मात्र आधार बनाउनु हुन्छ । जाँच मुखी भएर मात्र अध्यापन गराउनु हुन्छ । किताबका आधारमा मात्र गृहकार्य गर्न दिनु हुन्छ । र हाम्रा भावनाहरूलाई खासै वास्ता गर्नु हुन्छ भन्ने जस्ता उत्तरहरू प्राप्त भएको थियो । त्यसैगरी त्यसै विद्यालयका प्र.अ. तथा शिक्षकबाट पनि विद्यार्थीहरूलाई बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गर्न चाहे पनि उचित परिपाटी भने मिल्न नसकेको भन्ने जस्ता उत्तर समेत प्राप्त भएको थियो ।

अध्ययन तथा अनुसन्धानका क्रममा परेको विद्यालय श्री रा.प्रा.वि. वर्मस्थानमा गरिएको छलफल तथा अनुसन्धानमा पनि बालबालिकाहरूलाई शिक्षकले गाली गर्ने, गृहकार्य नगरे पिट्ने र भोलि गरेर ल्याउन भन्नु हुन्छ भन्ने जस्ता उत्तरहरू विद्यार्थीहरूले दिनु भएको थियो । अध्ययन तथा अनुसन्धानका क्रममा तिमिलालाई सरदेखि डर लाग्छ कि लाग्दैन भनेर विद्यार्थीहरूसँग गरिएको प्रश्नमा सरले गाली गर्ने हुँदा विद्यालयमा रहँदा सरको डर लाग्ने गरेको तथ्य प्राप्त भएको छ । शिक्षकले कहिले माया गर्नु हुन्छ र कहिले गाली गर्नु हुन्छ भन्ने जस्ता कुरा पनि अध्ययनबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । त्यसैगरी छनोटमा परेका अरु २ वटा विद्यालयहरू श्री रा.प्रा.वि. मातृ सहयोग र श्री रा.प्रा.वि. चित्रकोटमा विद्यार्थीहरूलाई शिक्षकले गर्ने व्यवहार के कस्तो रहेको छ भनी त्यहाँका अभिभावक, विद्यार्थी एवम् शिक्षकहरूसँग गरिएको छलफल एवमै अन्तरक्रिया अनुसार शिक्षकले विद्यार्थीलाई माया गरेर पढाउने भए पनि गृहकार्य नगर्दा गालि गर्नु पर्ने अवस्था रहेको तथ्य अनुसन्धानका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । शिक्षकले आफ्नो घरयासी तथा अन्य विविध कारणले भएका मानसिक तनावले विद्यालयमा आएर विद्यार्थीलाई हप्काउने गर्दछन् भन्ने जस्ता उत्तर समेत विद्यालयका अभिभावकबाट जानकारी प्राप्त भएको छ ।

४.१.२ विद्यार्थीका लागि आवश्यक भौतिक तथा शैक्षिक सामग्रीहरू

कुनै पनि विद्यालयमा बालकेन्द्रित ढंगले शिक्षण गर्नका लागि उनीहरूलाई कक्षाकोठामा राखेर मात्र हुँदैन उनीहरूको भावना र कल्पना अनुसार अध्यापन गर्नु आवश्यक छ । प्रा.वि. तहको विद्यालय भनेको साना नानी बाबुहरूको उपस्थित रहेको विद्यालय भएका हुँदा उनीहरूका लागि आवश्यक पर्ने डक्स बेञ्च, खेल्ने सामग्री पनि सोही अनुसारको हुनु आवश्यक छ । विद्यार्थीलाई केवल किताबी ज्ञानमा मात्र सीमित नगरी उनीहरूका लागि आवश्यक खेल सामग्री समेत व्यवस्था हुन सकेमा बालकेन्द्रित ढंगले उनीहरूका लागि शिक्षण गर्न सकिन्छ । अनुसन्धानकर्ताले अध्ययनका क्रममा छनोटमा परेका विद्यालयमा गरिएको अन्तरक्रिया एवम् छलफलमा तिमीहरू विद्यालयले दिएको भौतिक सामग्री प्रति सन्तुष्ट छौ कि छैनौ, के विद्यालयमा बालबालिकालाई बालमैत्री ढंगले अध्यापन गर्नका लागि आवश्यक भौतिक सामग्री प्रयाप्त छन् भन्ने जस्ता कुरामा गरिएको छलफल बाट निम्नानुसारको तथ्य प्राप्त भएको छ जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १

विद्यार्थीहरूका लागि आवश्यक शैक्षिक तथा भौतिक सामग्रीको विवरण

विद्यालय	विवरण	अवस्था
श्री रा.प्रा.वि. चित्रकोट	खेलका सामग्री, दृश्य सामग्री, शैक्षिक सामग्री	पर्याप्त मात्रामा छैन
श्री रा.प्रा.वि. मातृसहयोग	खेलका सामग्री, दृश्य सामग्री, शैक्षिक सामग्री	मध्यम छ
श्री जनप्रिय रा.प्रा.वि.पर्वत वस्ती	खेलका सामग्री, दृश्य सामग्री, शैक्षिक सामग्री	अरु थप व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ
श्री रा.प्रा.वि. चित्रकोट	खेलका सामग्री, दृश्य सामग्री, शैक्षिक सामग्री	सामग्री राख्नका लागि कोठाको समेत अभाव भएको ले प्रयाप्त छैन

यसरी अध्ययनका लागि छनोटमा परेका विद्यालयमा बालकेन्द्रित ढंगले बालबालिकाहरूलाई शिक्षण गराउनका लागि के कस्ता कार्यकलाप भएका छन् ?

विद्यालयमा भौतिक तथा शैक्षिक सामग्रीको अवस्था के कस्तो छ भनी गरिएको छलफल तथा अन्तरक्रियाबाट प्राप्त जानकारी अनुसार छनोटमा परेको विद्यालय श्री रा.प्रा.वि. चित्रकोटका प्र.अ. तथा शिक्षकहरूले विद्यालयमा बालबालिकाको शैक्षणिक क्रियाकलापका लागि आवश्यक सामग्रीहरू पर्याप्त मात्रामा रहन सकेको छैन , विद्यालयको कमजोर आर्थिक अवस्था, सरकारी अनुदान कम जस्ता कुराहरूले गर्दा उपयुक्त ढंगले शैक्षिक सामग्रीको खरिद गरे बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गराउनका लागि सकिएको छैन भन्ने जस्ता कुराहरू अध्ययनको क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । त्यसैगरी अरु विद्यालयहरू मातृ सहयोग, जनप्रिय र चित्रकोट प्रा.वि.मा विद्यार्थीका लागि आवश्यक सामग्रीहरू भने प्रयाप्त मात्रामा उपलब्ध हुन नसकेको तथ्य अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको छ ।

४.१.३ अध्यापन गर्ने शैली तथा अवस्था

बालकेन्द्रित अवस्था पहिचान गर्नका लागि अध्यापन गर्ने शैलीलाई पनि प्रमुख रूपमा लिन सकिन्छ शिक्षकहरूले प्रदर्शन गर्ने शैली बाबालिकाको रुचि अनुसारको भएन भने त्यो शिक्षा बालमुखी तथा बालकेन्द्रित हुन सक्दैन यिनै कुरालाई दृष्टिगत गर्दै छनोटमा परेका विद्यालयका शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूसँग गरिएको अन्तरवार्ता, अवलोकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार शिक्षकले अध्यापन गर्दा श्रव्य तथा दृश्यात्मक सामग्रीको प्रयोग गरेर अध्यापन गराउँदै आउने गरेको पाइयो । यसरी अध्यापन गराउँदा पाठसँग सम्बन्धी भएर बालबालिकाहरूलाई शिक्षण गर्ने आफूहरूसँग उपलब्ध भएका शैक्षिक सामग्रीलाई उनीहरूका बिचमा प्रदर्शन गरी देखाउने गरेको भन्ने जस्ता उत्तर समेत प्राप्त भएको थियो । यसरी अध्यापन गराउँदा विद्यार्थीहरूले सिक्नाका लागि बढी मात्रामा रुचि देखाउने गरेको र घरबाट पढ्न आउनुका लागि गाह्रो मानेका साना साना नानी बाबुहरू पनि सहज ढंगले विद्यालय आउने गरेको भन्ने जस्ता तथ्य समेत छलफलको क्रममा प्र.अ., वि.व्य.स अध्यक्ष तथा अभिभावकबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

एल्टन मायोको मानव सम्बन्ध तथा फ्रोबेलको किन्टरगार्टनको सिद्धान्तलाई आधार बनाएर गरिएको प्रस्तुत शोधपत्रमा बालबालिकाहरूलाई बालकेन्द्रित ढंगबाट शिक्षण

गर्नका लागि के कस्ता विधि तथा प्रविधिहरु अपनाएर गरिएको छ ? विद्यालयमा शिक्षकले गर्ने व्यवहार के कस्तो छ ? बालबालिकाहरुले पढाइप्रति के कस्तो चासो व्यक्त गर्दछन् ? विद्यालयको भौतिक अवस्था, उनीहरुका लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्रीको अवस्था के कस्तो छ भनेर गरिएको अध्ययन तथा अनुसन्धान अनुसार विद्यार्थीहरुलाई श्रव्य तथा दृश्यात्मक शैलीबाट अध्यापन गरिएको, उनीहरुलाई बालमैत्री व्यवहार गरेर अध्यापन गर्ने गरिएको छ । आर्थिक अवस्थाका कारणले गर्दा आवश्यक शैक्षिक सामग्री भने पर्याप्त मात्रामा संकलन गर्न सकिएको छैन भन्ने उत्तर अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ ।

४.२ शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्रित शिक्षणले पारेको प्रभाव

बालकेन्द्रित शिक्षण भन्नाले बालबालिकाको इच्छा अनुसार व्यवहार गरेर सोही अनुसार शिक्षण गर्नु भन्ने बुझिन्छ । यसरी बालबालिकामा भएका समस्यास्यहरुलाई सम्बोधन गरी अध्ययन अध्यापन गराउँदा उनीहरुले शैक्षिक वातावरणमा घुलन मिलन भएर अध्ययन गर्न सक्ने हुँदा बालकेन्द्रित ढंगबाट गरिएको अध्यापनलाई व्यवहारमुखी समेत मान्न सकिन्छ । अध्ययनका लागि छनोटमा परेका विद्यालयमा बालकेन्द्रित शिक्षणले विद्यार्थीमा के कस्ता प्रभाव पारेको छ भन्ने बारेमा उक्त विद्यालयका शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक एवम् स्रोत व्यक्ति र वि.व्य.स. अध्यक्षसँग गरिएको छलफलबाट प्राप्त जानकारी अनुसार निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

४.२.१ नेतृत्व तथा समूहमा कार्य गर्ने क्षमताको विकास

छनोटमा परेको विद्यालयहरु श्री रा.प्रा.वि. चित्रकोट, श्री रा.प्रा.वि., वर्मस्थान, श्री जनप्रिय रा.प्रा.वि., पर्वतवस्ती, श्री रा.प्रा.वि. मातृ सहयोगमा विद्यालयमा अध्ययन गरिने बालकेन्द्रित शिक्षाले विद्यार्थीको शैक्षणिक कार्यकलापमा कके कस्तो प्रभाव पारेको छ भन्ने बारेमा अनुसन्धानकर्ताको प्रत्यक्ष उपस्थितिबाट गरिएको अध्ययन अनुसन्धान तथा छलफल अन्तरक्रिया अनुसार विद्यालयमा बालकेन्द्रित ढंगबाट शिक्षण गर्दा सिकेका कुरा दिगो हुने गरेको पाइयो जसलेगर्दा बालबालिकामा आफूले सिकेका ज्ञान, सीप तथा अनुभवलाई अरु समक्ष साटा साट गर्न सक्षम भएको पाइयो ।

बालबालिकाहरुलाई बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गराउँदा बालबालिकाहरुको समूहमा बसेर कार्य गर्ने क्षमताको समेत विकास भएको तथ्य अनुसन्धानबाट जानकारी प्राप्त भएको छ ।

४.२.२ घरमा पढ्ने बानीको विकास

विद्यालयमा बालबालिकाहरुलाई उनीहरुको भावना तथा उनीहरुका समस्यालाई पहिचान गरेर अध्यापन गराउँदा उनीहरुको पढाइप्रति लगाव बस्ने गरेको छ, भन्ने जस्ता उत्तरहरु अभिभावकसँगको छलफल तथा अन्तरक्रियाबाट जानकारी प्राप्त भएको छ । यसरी बालबालिकाहरुमा गरिएको बालकेन्द्रित शिक्षण प्रक्रियाले गर्दा बालबालिकाहरु शिक्षकप्रति उत्तरदायी हुने गरेको, सरले गरेर ल्याउन भनेका गृहकार्यलाई घरमा आएर पढ्ने गरेको, राम्रोसँग पढ्न सकेका खण्डमा शिक्षकले माया गर्नु हुन्छ भन्ने जस्ता बालकेन्द्रित भावनाका कारणले गर्दा घरमा पढ्ने बानीको विकास भएको छ भन्ने उत्तरहरु अभिभावकबाट जानकारी प्राप्त भएको छ । विद्यार्थी तथा शिक्षकहरूसँग गरिएको छलफल तथा अनुसन्धान अनुसार बालबालिकाहरुलाई उनीहरुको समस्यासँग परिचित भएर अध्यापन गराउँदा घरमा गएर पनि उनीहरुले पढ्ने गरेका छन् । एउटा बच्चाको गृहकार्य नगर्दा उसलाई हप्काएर गाली गर्नु भन्दा फकाएर व्यवहार गर्दा उनीहरुको व्यवहारमा परिवर्तन हुने हुँदा उनीहरुलाई बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गराउँदा पढ्ने बानीको विकास हुन्छ भन्ने जस्ता उत्तरहरु अनुसन्धानका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

४.२.२ शैक्षिक उपलब्धिमा वृद्धि

बालबालिकाहरुलाई बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गराउँदा उनीहरुको शैक्षिक उपलब्धिमा समेत वृद्धि हुँदै आएको तथ्य अनुसन्धाबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । विद्यालका प्र.अ. तथा शिक्षकहरुबाट प्राप्त जानकारी अनुसार विगतका वर्षहरुमा बालबालिकालाई हप्काएर थर्काएर व्यवहार गर्ने गर्दा उनीहरुले अध्ययन गर्नका लागि समेत चासो नदेखाइ दिँदा शैक्षिक उपलब्धि कमजोर रहेको पाइन्थ्यो भने उपयुक्त ढंगले अध्यापन गराउँदा बालबालिकाहरुले पढाइप्रति चासो देखाउने र शैक्षिक उपलब्धि वृद्धिका लागि समेत सहयोग पुगेको पाइयो । अभिभावक तथा विद्यार्थीबाट प्राप्त

जानकारी अनुसार शिक्षकले गर्ने बालमैत्री व्यवहार तथा हाम्रा समस्याको कदर गरेर गरिएको अध्यापन बाट आफूहरूलाई पढ्नका लागि प्रोत्साहन हुने र फलस्वरूप जाँचमा लेखनका लागि पनि सहज भइ सजिलैसँग जाँच पास गरिएको तथ्य अनुसन्धानबाट जानकारी प्राप्त भएको छ ।

विद्यालयमा बालबालिकाहरूलाई व्यवहारमुखी तथा बालकेन्द्रित ढंगबाट अध्यापन गराउँदा बालबालिकाहरू शिक्षकप्रति बढी आकर्षित हुने गरेको पाइयो, बालबालिकाहरूले आफूमा भएका समस्याहरू शिक्षकसँग सहजै प्रकट गर्नका लागि संकोच नमान्ने र आफ्ना समस्या भनिदिँदा उनीहरूका समस्यालाई पहिचान गरि अध्यापन गराउनका लागि समेत बालकेन्द्रित शिक्षणले प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गरेको छ भन्ने जस्ता उत्तरहरू अनुसन्धानको क्रममा जानकारी प्राप्त भएको छ ।

४.३ बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरू

विद्यालयमा बालबालिकाहरूलाई बालकेन्द्रित ढंगले प्रभावकारी तवरबाट शिक्षण गर्नका लागि के कस्ता समस्याहरू रहेका छन् र तिनीहरूलाई के कसरी निराकरण गरी प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ ? भन्ने जस्ता कुराहरूलाई आधार मानेर निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

४.३.१ बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि देखिएका समस्याहरू

छनोटमा परेका विद्यालयहरूमा बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि के कस्ता समस्याहरू रहेका छन् ? र तिनीहरूको निराकरण के कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने जस्ता कुरालाई दृष्टिगत गरेर छनोटमा परेका विद्यालयमा बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि देखिएका समस्या निम्नानुसार रहेका छन् :

दक्ष शिक्षकको कमी

सामुदायिक विद्यालयमा बालकेन्द्रित ढंगले बालबालिकाहरुलाई शिक्षण गर्नका लागि दक्ष तथा अनुभवी शिक्षकको अभाव एक प्रमुख समस्याका रूपमा रहेको पाइयो । विद्यालयमा विद्यालयको आर्थिक अवस्था तथा एउटै शिक्षकले धेरै पिरियड अध्यापन गराउनु पर्ने हुँदा उपर्युक्त पुनरताजगी तालिमको अवसर प्राप्त गर्न नसकेको तथा शिक्षकलाई आवश्यक तालिममा सरिक गराउन विद्यालय प्रशासन असक्षम रहेको तथ्य समेत छनोटमा परेका शिक्षक, प्र.अ तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । यसरी स्रोतव्यक्तिबाट प्राप्त जानकारी अनुसार बालकेन्द्रित तथा मण्टेशरी तालिम लिएका शिक्षकको अभाव रहेको हुँदा पर्याप्त मात्रामा तालिम नरहेका तथा योग्यता नै नपुगेका शिक्षकहरुलाई समेत नीजि स्रोतबाट अध्यापन गर्न लगाउने हुँदा भनेजस्तो प्रभावकारी ढंगबाट शिक्षण गर्न नसक्ने र त्यस्ता शिक्षकबाट उत्पादित जनशक्ति पनि केवल नाममात्रको हुने गरेको भन्ने जस्ता उत्तरहरु अनुसन्धानका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । अध्ययन तथा अनुसन्धानका क्रममा प्राप्त जानकारी अनुसार दक्ष शिक्षकको अभावले गर्दा विद्यार्थीका भावना र कल्पनाको कदर गरेर अध्यापन गर्न सक्ने शिक्षक नभएकै कारणले गर्दा बालकेन्द्रित ढंगबाट अध्ययन गर्नका लागि सहयोग भएको भन्ने जस्ता उत्तरहरु अनुसन्धानबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

विद्यालयको कमजोर आर्थिक अवस्था

कुनै पनि विद्यालयमा बालकेन्द्रित ढंगले शिक्षण गर्नका लागि पर्याप्त मात्रामा शैक्षिक तथा भौतिक सामग्रीहरुको आवश्यक रहन्छ । शिक्षा अध्यापन गराउनु भनेको एक चुनौतिको कुरा हो भनेर भन्न सकिन्छ । विद्यार्थीलाई दक्ष बनाउन बालकेन्द्रित ढंगबाट अध्यापन गराउनका लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरु पर्याप्त मात्रामा चाहिने हुन्छ । छनोटमा परेका विद्यालयहरुमा विद्यालयको आर्थिक अवस्था कमजोर भएकै कारणले गर्दा भएका सामग्रीहरुलाई पनि उपयुक्त ढंगले व्यवस्थापन गर्न नसकिएको पाइयो भने आवश्यक सामग्री खरिद गरेर ल्याउनका लागि पनि आवश्यक रहेको पाइयो । विद्यालयको आर्थिक

अवस्था कमजोर भएका कारण निजीस्रोतमा राखिएका शिक्षकहरूलाई पनि भनेजस्तो तलब दिन नसकेको, र उनीहरूबाट पनि अध्ययन कार्य प्रभावकारी हुन नसकेको भन्ने जस्ता उत्तर समेत अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । छनोटमा परेका विद्यालयमा विद्यार्थीहरूलाई बालकेन्द्रित ढंगबाट अध्यापन गराउनका लागि पर्याप्त मात्रामा श्रव्य एवम् दृश्य सामग्री खरिद गर्नका लागि समेत असहजता भएको पाइयो भने विद्यार्थीको उमेर अनुसारका डेक्स बेञ्च कक्षाकोठाको व्यवस्थापन तथा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापनमा पनि उत्तीकै मात्रामा असहजता भएको पाइयो ।

शिक्षकहरूले गर्ने व्यवहार बालमैत्री हुन नसक्नु

विद्यालयमा बालकेन्द्रित ढंगबाट बालबालिकालाई अध्यापन गराउनका सर्वप्रथमतः शिक्षकको व्यवहार नै बालमैत्री हुनु आवश्यक देखिन्छ । कुनै पनि विद्यालयमा शिक्षकले नै बालबालिकालाई उपयुक्त तथा प्रभावकारी ढंगबाट अध्यापन गराउन नसकेका खण्डमा त्यो शिक्षा प्रभावकारी हुन सक्दैन । यिनै कुरालाई दृष्टिगत गर्दै छनोटमा परेका विद्यालयमा बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गराउनका लागि के कस्ता समस्याहरू रहेका छन् भन्ने बारेमा गरिएको छलफल तथा अनुसन्धान अनुसार शिक्षकले गर्ने व्यवहार बालमैत्री तथा प्रभावकारी हुन नसक्नु, कहिले विद्यार्थीका बिचमा नम्र व्यवहार गर्ने र कहिले रिसाह पूर्ण व्यवहार देखाउने जस्ता शिक्षकका प्रवृत्तिले गर्दा पनि बालकेन्द्रित शिक्षणकार्यकलापालाई प्रभावकारी बनाउनका लागि असहजता भएको छ भन्ने जस्ता उत्तरहरू छनोटमा परेका विद्यालयका प्र.अ.बाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । शिक्षकहरू भनेका सो विद्यालय वरीपरिका स्थानीय हुने र भाडामा बस्ने शिक्षकपनि गाउँमा नै भाडामा बस्दा बाबु नानीहरूका अभिभावकसँग भएको नराम्रो व्यवहारकै कारणले बच्चामा गलत व्यवहार गर्ने प्रवृत्ति शिक्षकहरूमा रहँदा सिकाइ बालकेन्द्रित हुन सकेको छैन भन्ने उत्तर समेत अभिभावकहरूबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

छलफल तथा अन्तरक्रियाको अभाव

बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि समय समयमा छलफल तथा अन्तरक्रिया हुने गरेको छ कि छैन भनी प्र.अ.सँग गरिएको अन्तरक्रिया अनुसार छलफल तथा अन्तरक्रियाका लागि अभिभावकहरूलाई बोलाउने गरेको भएता पनि उहाँहरूको व्यवस्तताका कारणले गर्दा आउन नसक्ने र के कसरी अध्यापन गर्ने भन्ने बारेमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको समय समयमा छलफल तथा अन्तरक्रिया हुने भए पनि त्यसलाई प्रभावकारी ढंगले प्रयोगमा ल्याउन नसकिएको भन्ने जस्ता उत्तरहरू अनुसन्धानका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको छ ।

अभिभावकको विद्यालय उपस्थिति न्यून हुनु

आफ्ना बाबु नानीहरूलाई के कसरी अध्यापन गरिएको छ भन्ने बारेमा समय समयमा विद्यालयमा गएर छलफल तथा अन्तरक्रिया गर्ने गर्नु भएको छ भन्ने बारेमा गरिएको छलफल एवम् अन्तरक्रिया अनुसार विद्यालयमा बालबालिकाहरूलाई पठाइ सके पछि सबै जिम्मा भनेको शिक्षकहरूको नै हो । आफूहरूले आफ्नो कार्य व्यवस्तताका कारणले नभ्याउने र सरहरूले के कसरी अध्यापन गर्नु भएको कसरी पढाउँदा राम्रो हुन्छ भन्ने बारेमा अज्ञानताका कारणले आफूहरूलाई खासै ज्ञान नहुने हुँदा विद्यालयमा उपस्थित भएर छलफल अन्तरक्रिया गरिएको छैन भन्ने जस्ता उत्तरहरू अभिभावकबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

निरीक्षण तथा अनुगमनको अभाव

विद्यालयमा के कसरी अध्यापन भएको छ ? शिक्षकहरूले बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गराएका छन् कि छैनन् भन्ने बारेमा स्रोतकेन्द्रबाट समय समयमा निरीक्षण एवम् अनुगमन हुन नसक्नुका साथै विद्यालय प्र.अ.बाट पनि उचित प्रकारले निगरानी हुन नसक्दा बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन नसकिएको हो भन्ने जस्ता उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा अभिभावकहरूबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

शिक्षकहरुलाई कार्य व्यस्तता

विद्यालयमा बालबालिकालाई बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गराउनका लागि शिक्षकलाई बढीमात्रामा कार्यभार हुँदा त्यसले समस्या सृजना गरेको भन्ने जस्ता उत्तरहरु शिक्षकहरुसँगको छलफल तथा अन्तरक्रियाबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । शिक्षकहरुले धेरै पिरियड पढाउने हुँदा उनीहरुले बालबालिकाको बालकेन्द्रिततालाई बुझेर अध्यापन गर्न नसकेको भन्नेजस्ता उत्तरहरु अनुसन्धानका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

४.३.२ बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरु

भोलिका दिनमा बालकेन्द्रित शिक्षणलाई अरु प्रभावकारी बनाउनका लागि के कस्ता उपायहरु अपनाउन सकिन्छ भन्ने बारेमा अनुसूचीमा उल्लेखित प्रश्नावली का आधारमा अनुसन्धान कर्ताको प्रत्यक्ष उपस्थितमा संकलन गरिएको तथ्यांकका आधारमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

दक्ष शिक्षकको व्यवस्था हुनुपर्ने

सामुदायिक विद्यालयमा बालकेन्द्रित ढंगले बालबालिकाहरुलाई शिक्षण गर्नका लागि दक्ष तथा अनुभवी शिक्षकको अभाव एक प्रमुख समस्याका रूपमा रहेको पाइयो । विद्यालयमा विद्यालयको आर्थिक अवस्था तथा एउटै शिक्षकले धेरै पिरियड अध्यापन गराउनु पर्ने हुँदा उपर्युक्त पुनरताजगी तालिमको अवसर प्राप्त गर्न नसकेको तथा शिक्षकलाई आवश्यक तालिममा सरिक गराउन विद्यालय प्रशासन असक्षम रहेको तथ्य समेत छनोटमा परेका शिक्षक, प्र..अ तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । यसरी स्रोतव्यक्तिबाट प्राप्त जानकारी अनुसार बालकेन्द्रित तथा मण्टेशरी तालिम लिएका शिक्षकको नियुक्ति गरेर अध्यापन गर्न सकेको खण्डमा सिकाइ कार्यकलाप अरु प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

आर्थिक अवस्थालाई सुधार गर्नुपर्ने

कुनै पनि विद्यालयमा बालकेन्द्रित ढंगले शिक्षण गर्नका लागि पर्याप्त मात्रामा शैक्षिक तथा भौतिक सामग्रीहरूको आवश्यक रहन्छ । शिक्षा अध्यापन गराउनु भनेको एक चुनौतिको कुरा हो भनेर भन्न सकिन्छ । विद्यार्थीलाई दक्ष बनाउन बालकेन्द्रित ढंगबाट अध्यापन गराउनका लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरू पर्याप्त मात्रामा चाहिने हुन्छ । छनोटमा परेका विद्यालयहरूमा विद्यालयको आर्थिक अवस्था कमजोर भएकै कारणले गर्दा भएका सामग्रीहरूलाई पनि उपयुक्त ढंगले व्यवस्थापन गर्न नसकिएको पाइयो भने आवश्यक सामग्री खरिद गरेर ल्याउनका लागि पनि आवश्यक रहेको पाइयो । विद्यालयको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण निजीस्रोतमा राखिएका शिक्षकहरूलाई पनि भनेजस्तो तलब दिन नसकेको, र उनीहरूबाट पनि अध्ययन कार्य प्रभावकारी हुन नसकेको भन्ने जस्ता उत्तर समेत अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । छनोटमा परेका विद्यालयमा विद्यार्थीहरूलाई बालकेन्द्रित ढंगबाट अध्यापन गराउनका लागि पर्याप्त मात्रामा श्रव्य एवम् दृश्य सामग्री खरिद गर्नका लागि समेत असहजता भएको पाइयो भने विद्यार्थीको उमेर अनुसारका डेक्स बेञ्च कक्षाकोठाको व्यवस्थापन तथा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापनमा पनि उत्तिकै मात्रामा असहजता भएको हुँदा विद्यालयको आर्थिक अवस्थालाई सुधार गर्न सकेका खण्डमा विद्यालयमा बालबालिकाहरूलाई बालकेन्द्रित ढंगबाट अध्यापन गर्नका लागि थप सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

शिक्षकले गर्ने व्यवहार बालमैत्री हुनुपर्ने

विद्यालयमा बालकेन्द्रित ढंगबाट बालबालिकालाई अध्यापन गराउनका सर्वप्रथमतः शिक्षकको व्यवहार नै बालमैत्री हुनु आवश्यक देखिन्छ । कुनै पनि विद्यालयमा शिक्षकले नै बालबालिकालाई उपयुक्त तथा प्रभावकारी ढंगबाट अध्यापन गराउन नसकेका खण्डमा त्यो शिक्षा प्रभावकारी हुन सक्दैन । यिनै कुरालाई दृष्टिगत गर्दै छनोटमा परेका विद्यालयमा बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गराउनका लागि के कस्ता

समस्याहरु रहेका छन् भन्ने बारेमा गरिएको छलफल तथा अनुसन्धान अनुसार शिक्षकले गर्ने व्यवहार बालमैत्री तथा प्रभावकारी हुन नसक्नु, कहिले विद्यार्थीका विचमा नम्र व्यवहार गर्ने र कहिले रिसाह पूर्ण व्यवहार देखाउने जस्ता शिक्षकका प्रवृत्तिले गर्दा पनि बालकेन्द्रित शिक्षणकार्यकलापालाई प्रभावकारी बनाउनका लागि असहजता भएको छ भन्ने जस्ता उत्तरहरु छनोटमा परेका विद्यालयका प्र.अ.बाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । शिक्षकहरु भनेका सो विद्यालय वरीपरिका स्थानीय हुने र भाडामा बस्ने शिक्षकपनि गाउँमा नै भाडामा बस्दा बाबु नानीहरुका अभिभावकसँग भएको नराम्रो व्यवहारकै कारणले बच्चामा गलत व्यवहार गर्ने प्रवृत्ति शिक्षकहरुमा रहँदा सिकाइ बालकेन्द्रित हुन सकेको छैन भन्ने जस्ता उत्तरहरु प्राप्त भएको हुँदा अध्यापन गर्ने शिक्षकले बालबालिकाहरुको मनोभावलाई बुझेर उनीहरुका समस्याहरुलाई पहिचान गरेर सोही अनुसारको व्यवहार गर्न सकेका खण्डमा शिक्षण सिकाइ कार्यकलाप मनोवैज्ञानिक हुन सक्दछ ।

छलफल तथा अन्तरक्रियालाई प्रभावकारी बनाउनु पर्ने

बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि समय समयमा छलफल तथा अन्तरक्रिया हुने गरेको छ कि छैन भनी प्र.अ.सँग गरिएको अन्तरक्रिया अनुसार छलफल तथा अन्तरक्रियाका लागि अभिभावकहरुलाई बोलाउने गरेको भएता पनि उहाँहरुको व्यवस्तताका कारणले गर्दा आउन नसक्ने र के कसरी अध्यापन गर्ने भन्ने बारेमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको समय समयमा छलफल तथा अन्तरक्रिया हुने भए पनि त्यसलाई प्रभावकारी ढंगले प्रयोगमा ल्याउन नसकिएको भन्ने जस्ता उत्तरहरु प्राप्त भएको हुँदा विद्यालय प्रशानले विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा अभिभावकलाई समय समयमा विद्यालयमा बोलाएर छलफल तथा अन्तरक्रियालाई प्रभावकारी बनाइ के कसरी बनोवैज्ञानिक ढंगले अध्यापन गर्ने भन्ने सन्दर्भमा थप अन्तरक्रिया हुन सकेका खण्डमा शिक्षण सिकाइ कार्यकलाप बालकेन्द्रित हुनसक्ने देखिन्छ ।

समय समयमा अभिभावक विद्यालयमा उपस्थित हुनुपर्ने

आफ्ना बाबु नानीहरुलाई के कसरी अध्यापन गरिएको छ भन्ने बारेमा समय समयमा विद्यालयमा गएर छलफल तथा अन्तरक्रिया गर्ने गर्नु भएको छ भन्ने बारेमा गरिएको छलफल एवम् अन्तरक्रिया अनुसार विद्यालयमा बालबालिकाहरुलाई पठाइ सके पछि सबै जिम्मा भनेको शिक्षकहरुको नै हो । आफूहरुले आफ्नो कार्य व्यवस्तताका कारणले नभ्याउने र सरहरुले के कसरी अध्यापन गर्नु भएको कसरी पढाउँदा राम्रो हुन्छ भन्ने बारेमा अज्ञानताका कारणले आफूहरुलाई खासै ज्ञान नहुने हुँदा विद्यालयमा उपस्थित भएर छलफल अन्तरक्रिया गरिएको छैन भन्ने जस्ता उत्तरहरु अभिभावकबाट प्राप्त भएको हुँदा अभिभावकहरुले आफ्नो बाबुनानीहरु पढ्ने ठाउँमा आफूहरु नै विद्यालयमा पुगेर छलफल तथा अन्तरक्रिया गर्नु आफ्नो दायित्व हो भन्ने सम्झिएका खण्डमा भोलिका दिनमा बालकेन्द्रित शिक्षा अरु प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

निरीक्षण तथा अनुगमन प्रभावकारी बनाउनु पर्ने

विद्यालयमा के कसरी अध्यापन भएको छ ? शिक्षकहरुले बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गराएका छन् कि छैनन् भन्ने बारेमा स्रोतकेन्द्रबाट समय समयमा निरीक्षण एवम् अनुगमन हुन नसक्नुका साथै विद्यालय प्र.अ.बाट पनि उचित प्रकारले निगरानी हुन नसक्दा बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन नसकिएको हो भन्ने जस्ता उत्तरहरु प्राप्त भएको हुँदा शिक्षा कार्यालयबाट पनि विद्यार्थीको सिकाइ कार्यकलापका बारेमा समय समयमा निरीक्षण तथा अनुगमन हुन सकेका खण्डमा बालकेन्द्रित शिक्षण लाई थप प्रभावकारी बनाउनका लागि थप सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

शिक्षकहरुलाई कार्य व्यस्तता

विद्यालयमा बालबालिकालाई बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गराउनका लागि शिक्षकलाई बढीमात्रामा कार्यभार हुँदा त्यसले समस्या सृजना गरेको भन्ने जस्ता उत्तरहरु शिक्षकहरुसँगको छलफल तथा अन्तरक्रियाबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । शिक्षकहरुले धेरै पिरियड पढाउने हुँदा उनीहरुले बालबालिकाको बालकेन्द्रिततालाई बुझेर अध्यापन गर्न नसकेको भन्नेजस्ता उत्तरहरु अनुसन्धानका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको हुँदा अध्यापन गराउने शिक्षकहरुको कार्यव्यवस्थामा कम गरी उनीहरुलाई शिक्षक सामग्री निर्माण तथा के कसरी पढाउने भन्ने बारेमा थप गृहकार्य गर्ने अवसर प्रदान हुन सकेका खण्डमा बालकेन्द्रित शिक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउन सकिने देखिन्छ ।

४.४ प्राप्तिको निष्कर्ष

एल्टन मायोको मानव सम्बन्ध तथा फ्रोबेलको किन्टरगार्टनको सिद्धान्तलाई आधार बनाएर गरिएको प्रस्तुत शोधपत्रमा बालबालकाहरुलाई बालकेन्द्रित ढंगबाट शिक्षण गर्नका लागि के कस्ता विधि तथा प्रविधिहरु अपनाएर गरिएको छ ? विद्यालयमा शिक्षकले गर्ने व्यवहार के कस्तो छ ? बालबालिकाहरुले पढाइप्रति के कस्तो चासो व्यक्त गर्दछन् ? विद्यालयको भौतिक अवस्था, उनीहरुका लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्रीको अवस्था के कस्तो छ भनेर गरिएको अध्ययन तथा अनुसन्धान अनुसार विद्यार्थीहरुलाई श्रव्य तथा दृश्यात्मक शैलीबाट अध्यापन गरिएको, उनीहरुलाई बालमैत्री व्यवहार गरेर अध्यापन गर्ने गरिएको छ ।

विद्यार्थीलाई दक्ष बनाउन बालकेन्द्रित ढंगबाट अध्यापन गराउनका लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरु पर्याप्त मात्रामा चाहिने हुन्छ । छनोटमा परेका विद्यालयहरुमा विद्यालयको आर्थिक अवस्था कमजोर भएकै कारणले गर्दा भएका सामग्रीहरुलाई पनि उपयुक्त ढंगले

व्यवस्थापन गर्न नसकिएको पाइयो भने आवश्यक सामग्री खरिद गरेर ल्याउनका लागि पनि आवश्यक रहेको पाइयो । विद्यालयको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण निजीस्रोतमा राखिएका शिक्षकहरूलाई पनि भनेजस्तो तलब दिन नसकेको, र उनीहरूबाट पनि अध्ययन कार्य प्रभावकारी हुन नसकेको भन्ने जस्ता उत्तर समेत अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । छनोटमा परेका विद्यालयमा विद्यार्थीहरूलाई बालकेन्द्रित ढंगबाट अध्यापन गराउनका लागि पर्याप्त मात्रामा श्रव्य एवम् दृश्य सामग्री खरिद गर्नका लागि समेत असहजता भएको पाइयो भने विद्यार्थीको उमेर अनुसारका डेक्स बेञ्च कक्षाकोठाको व्यवस्थापन तथा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापनमा पनि उत्तिकै मात्रामा असहजता भएको पाइयो ।

छनोटमा परेका विद्यालयमा शिक्षकलाई बढी कार्यभार हुनु, दक्ष शिक्षक नहुनु, तालिमको अभाव, अभिभावकमा चेतनाको अभाव जस्ता कुराहरूले गर्दा बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन नसकिएको पाइयो । भोलिका दिनहरूमा बालकेन्द्रित ढंगले बालबालिकालाई शिक्षण गर्नका लागि देखिएका समस्याहरूलाई निराकरण गरी बालमैत्री ढंगले शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था गरेर शिक्षकमा तालिमको व्यवस्था हुन सकेका खण्डमा बालकेन्द्रित शिक्षण थप प्रभावकारी हुने तथ्य अनुसन्धानबाट जानकारी प्राप्त भएको छ ।

परिच्छेद पाँच

निष्कर्ष र सुझावहरु

अध्ययनलाई पूर्णता प्रदान गर्नका लागि अध्ययनकर्ताले प्राप्त तथ्यांकहरुको व्याख्या एवम् विश्लेषण गरी त्यसबाट प्राप्त प्राप्ति, निष्कर्ष र आवश्यक सुझावहरु पेश गर्नु अनुसन्धान कर्ताको प्रमुख दायित्व अन्तर्गत पर्दछ । शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्रित शिक्षणको प्रभाव शीर्षकमा गरिएको यस शोधपत्रमा प्राप्त प्राप्तिका आधारमा निष्कर्ष तथा सुझावहरुलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

५.१ निष्कर्ष

यस अध्ययनको उद्देश्य र क्षेत्र व्यापक एवं विस्तृत भएता पनि समय, साधन र स्रोतको अभावलाई ध्यानमा राखी निम्नानुसारको सिमांकन गरिएको छ । यो अध्ययन चितवन जिल्लाको खैरहनी स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका ३३ विद्यालयहरु मध्येमा उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट विधिका आधारमा जम्मा ४ वटा सामुदायिक विद्यालयलाई छनोट गरी उक्त विद्यालयको शैक्षिक अवस्था तथा शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप सम्बन्धी मात्र अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा शिक्षक २१२ का दरले ८, प्र.अ.११९ का दरले ४, विद्यार्थी ४१४ का दरले १६, विव्यस अध्यक्ष ११९ र सदस्य ११९ गरी ८ जना, अभिभावक २१२ का दरले ८ जना गरी जम्मा जम्मा ४४ जनालाई अध्ययन कार्यको जनसंख्याको रूपमा छनोट गरी अध्ययन गरिएको छ । मायोको मानव व्यवस्थापनको सिद्धान्त फोवेलको निन्डरगार्टनको सिद्धान्तलाई आधार मानेर गरिएको प्रस्तुत अनुसन्धानमा विद्यालयमा बालबालिकाहरुलाई बालकेन्द्रित ढंगले शिक्षण भएको छ या छैन भन्ने बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नका लागि विद्यालयमा अध्यापन गर्ने बेलामा शिक्षकले के कसरी अध्यापन गर्दै आउनु भएको छ भन्ने कुरालाई जान्नु आवश्यक रहेको हुँदा छनोटमा परेका विद्यालयमा अनुसन्धानकर्ता

प्रत्यक्ष उपस्थित भएर अनुसूचीमा उल्लेखित प्रश्नावलीका आधारमा छलफल तथा अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रम समेत गरिएको थियो । जसबाट प्राप्त जानकारीअनुसार श्री जनप्रिय रा.प्रा.वि. पर्वतवस्तीका बालबालिकाहरूले शिक्षकले अध्यापन गराउने समेमा बढी मात्रामा किताबी ज्ञानलाई मात्र आधार बनाउनु हुन्छ । जाँच मुखी भएर मात्र अध्यापन गराउनु हुन्छ । किताबका आधारमा मात्र गृहकार्य गर्न दिनु हुन्छ । र हाम्रा भावनाहरूलाई खासै वास्ता गर्नु हुन्छ भन्ने जस्ता उत्तरहरू प्राप्त भएको थियो । त्यसैगरी त्यसै विद्यालयका प्र.अ. तथा शिक्षकबाट पनि विद्यार्थीहरूलाई बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गर्न चाहे पनि उचित परिपाटी भने मिल्न नसकेको भन्ने जस्ता उत्तर समेत प्राप्त भएको थियो ।

विद्यालयमा शिक्षकले गर्ने व्यवहार बालमैत्री तथा प्रभावकारी हुन नसक्नु, कहिले विद्यार्थीका बिचमा नम्र व्यवहार गर्ने र कहिले रिसाह पूर्ण व्यवहार देखाउने जस्ता शिक्षकका प्रवृत्तिले गर्दा पनि बालकेन्द्रित शिक्षणकार्यकलापालाई प्रभावकारी बनाउनका लागि असहजता भएको छ भन्ने जस्ता उत्तरहरू छनोटमा परेका विद्यालयका प्र.अ.बाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । शिक्षकहरू भनेका सो विद्यालय वरीपरिका स्थानीय हुने र भाडामा बस्ने शिक्षकपनि गाउँमा नै भाडामा बस्दा बाबु नानीहरूका अभिभावकसँग भएको नराम्रो व्यवहारकै कारणले बच्चामा गलत व्यवहार गर्ने प्रवृत्ति शिक्षकहरूमा रहँदा सिकाइ बालकेन्द्रित हुन सकेको छैन भन्ने जस्ता उत्तरहरू प्राप्त भएको हुँदा अध्यापन गर्ने शिक्षकले बालबालिकाहरूको मनोभावलाई बुझेर उनीहरूका समस्याहरूलाई पहिचान गरेर सोही अनुसारको व्यवहार गर्न सकेका खण्डमा शिक्षण सिकाइ कार्यकलाप मनोवज्ञानिक हुन सक्दछ ।

विद्यार्थीलाई दक्ष बनाउन बालकेन्द्रित ढंगबाट अध्यापन गराउनका लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरू पर्याप्त मात्रामा चाहिने हुन्छ । छनोटमा परेका विद्यालयहरूमा विद्यालयको आर्थिक अवस्था कमजोर भएकै कारणले गर्दा भएका सामग्रीहरूलाई पनि उपयुक्त ढंगले व्यवस्थापन गर्न नसकिएको पाइयो भने आवश्यक सामग्री खरिद गरेर ल्याउनका लागि पनि आवश्यक रहेको पाइयो । विद्यालयको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण निजीस्रोतमा राखिएका शिक्षकहरूलाई पनि भनेजस्तो तलब दिन नसकेको, र उनीहरूबाट पनि अध्ययन कार्य प्रभावकारी हुन नसकेको भन्ने जस्ता उत्तर समेत अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । भोलिका दिनहरूमा बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि विद्यालयमा बालमैत्री वातावरणको निर्माण गरी शिक्षकलाई उपयुक्त तालिम दिएर शिक्षक तथा विद्यार्थीका बिचमा सुमधुर सम्बन्ध कायम गरेर अध्यापन हुन सकेका खण्डमा भोलिका दिनहरूमा बालकेन्द्रित ढंगले शिक्षण गराउनका लागि थप सहयोग पुग्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

५.२ सुभावहरू

विद्यालयमा शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्रित शिक्षणको प्रभाव नामक शीर्षकमा गरिएको प्रस्तुत शोधपत्रमा अनुसन्धानकर्ताको प्रत्यक्ष उपस्थितिमा अनुसूचीमा उल्लेखित प्रश्नावलीका आधारमा नीति निर्माण तह, कार्यान्वयन तह र अनुसन्धान तहका लागि छुट्टछुट्टै रूपले सुभाव प्रस्तुत गरिएको छ :

५.२.१ नीति निर्माण तह

शिक्षा नै जीवनको मुख्य आधारहो विद्यालयमा बालबालिकाहरूलाई बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गराउनका लागि तालिम प्राप्त, शारीरिक, बौद्धिक, ममतामयी भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने शिक्षिका र परिचारीकाको व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक देखिन्छ । विद्यालयमा बालबालिकाहरूलाई बालकेन्द्रित ढंगले शिक्षण गर्नका लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्री तथा

मन्टेशरी तालिमको व्यवस्था गर्ने निर्णय सरकारी तवरबाट नै हुन सकेका खण्डमा भभोकिला दिनहरुमा बालकेन्द्रित शिक्षणलाई अरु प्रभावकारी बनाउन सकिने देखिन्छ । बालबालिकाहरुको मनोभावना अनुसार शिक्षण गर्न नसक्ने शिक्षकलाई बढुवा तथा उनीहरुलाई दिइने सेवा सुविधाको समेत रोक्का गर्ने नीति निर्माण हुन सकेको खण्डमा शिक्षकहरु आफ्नो पेशाप्रति बाफादार रही शिक्षण कार्य बालकेन्द्रित बनाउन थप सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

५.२.२ कार्यान्वयन

विद्यालयमा शिक्षण सिकाइ कार्यकलापलाई मनोवैज्ञानिक बनाउनका शिक्षक, विद्यार्थी तथा अभिभावकका बिचमा छलफल तथा अन्तरक्रिया हुनु आवश्यक देखिन्छ । साथै विद्यालयमा शिक्षण कार्यकलाप के कसरी भएको छ, भन्ने बारेमा समय समयमा निरीक्षण एवम् अन्तरक्रिया हुन सकेका खण्डमा उचित तवरले कार्यान्वयन हुनसक्ने देखिन्छ । साथै शिक्षकले आफूहरुले प्राप्त गरेको तालिमलाई उचित किसिमले उपयोगमा ल्याएर बालकेन्द्रित ढंगले अध्यापन गराउन सकेका छन् कि छैनन् ? बालकेन्द्रित ढंगबाट अध्यापन गराउन के कस्ता समस्या छन् भन्ने बारेमा विद्यालय प्रशासन र शिक्षक बिचमा छलफल तथा अन्तरक्रिया हुनुपर्ने देखिन्छ ।

५.२.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझाव

भोलिका दिनहरुमा शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्रित शिक्षणको प्रभाव सम्बन्धी अध्ययन गर्न चाहने अनुसन्धानकर्ताले विद्यालयमा देखिएका समस्या, कमी कमजोरीको बारेमा पूर्णरूपमा पहिचान गरी सोही अनुसार अध्ययन अनुसन्धान गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

भावी अनुसन्धानकर्ताले एउटा सानो क्षेत्रलाई मात्र नसमेटी नेपालको हिमाल, पहाड र तराइ तिनै क्षेत्रलाई सान्दर्भिक हुने गरी अध्ययन अनुसन्धान गर्नका लागि सर्वप्रथम नमुना छनोट गरेर सोही अनुसार तथ्य संकलन गरी तुलनात्मक ढंगबाट अध्ययन गर्न सकेका खण्डमा विद्यालयमा बालकेन्द्रित शिक्षण प्रभावकारी हुन नसक्नुका कारण पहिचान हुनुका साथै बालकेन्द्रित शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरूका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नका लागि सहजता मिल्ने देखिन्छ । अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्दा विवरणात्मक तथा वर्णनात्मक दुवै विधिको प्रयोग गरेर अध्ययन हुन सकेको खण्डमा अरु प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थहरु

- अधिकारी, विष्णु प्रसाद (२०६०) *अध्यापन अनुपति पत्र परीक्षा दर्पण*, आशिष पुस्तक भण्डार ।
- कोइराला, विद्यानाथ र श्रेष्ठ चन्द्रबहादुर (२०५९), *शैक्षिक व्यवस्थापन तथा संगठनात्मक व्यवहार*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- गौतम, शिव (२०१३), *एस.एल.सी. किन चाहियो खारेज गरे हुन्छ*, www.vandafore.com
- पौडेल, वामदेव (२०१४), *सामुदायिक विद्यालय र शैक्षिक गुणस्तर*, काठमाडौं : <http://eadarsha.com>
- गिरी, अजबहादुर(२०७१), *नयाँ जनवादी शिक्षाका लागि शिक्षकको भूमिका*, काठमाडौं : हाँक पत्रिका वर्ष ३२,अंक १९ ।
- मगर , सन्त (२०७१),*एसएलसी अब योग्यता रहेन* <http://www.karnadhaar.org/bicharpage> पौष २३ बुधवार ।
- ढकाल, भक्तबहादुर (२०१२),*अभिभावक जागरुक भए सामुदायिक विद्यालयको शिक्षा पनि उदाहरणीय बन्ने सक्ने* http://npjnews.blogspot.com/2011/07/blog-post_02.html
- पंगेनी, हिमालयदेव (२०७०), *बालबालिकाको शिक्षाप्रति अभिभावकको दृष्टिकोण*, भरतपुर: अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस ।
- बम, प्रकाश (२०१३), *व्यक्ति उसको दाम्पत्य जीवन र समाजको सृजना* <http://ne.wikipedia.org/wiki>
- राउत, कुमार (२०६१) *संस्थागत तगा सामुहिक विद्यालय व्यवस्थापन एक तुलनात्मक अध्ययन*, अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि.वि. शिक्षाशास्त्र संकाय ।
- शिक्षा ऐन २०२८ तथा नियमावली २०५९*, काठमाडौं, मकालु बुक्स एण्ड स्टेशनर्स ।
- शर्मा, मीनराज (२०१४), *शिक्षक तालिम र शिक्षाको अवस्था*,<http://nayayougbohdh.com/news>

शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्रित शिक्षण

अनुसूची १

अवलोकन फारम

क्र.सं.	विवरण	राम्रो	मध्यम	न्यून	कैफियत
1	शिक्षण तथा विद्यार्थी बिचको सम्बन्ध				
2	गृहकार्य जाँच				
3	अध्यापन कार्य				
4	शिक्षणमा विषयवस्तुको सन्तुष्टि				
5	विद्यार्थीको शिक्षक प्रतिको धारणा				
6	विद्यार्थीको सिकाइप्रतिको रुचि				

शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्रित शिक्षण

अनुसूची - २

प्रधानाध्यापकका लागि अन्तरवर्ता प्रश्नावली

नाम : लिङ्ग :

विद्यालय : ठेगाना :

शैक्षिक योग्यता : उमेर :

१) तपाईं प्र.अ. भएर कार्य गर्नु भएको कति भयो ?

.....

२) शिक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम लिनु भएको छ ?

.....

३) शैक्षणिक सुपरिवेक्षण कतिको गर्नुहुन्छ ?

.....

४) शिक्षक, कर्मचारीको बैठक कति कति समयमा बस्नु हुन्छ ? निर्णय गरेका कुराहरु कार्यन्वयनमा कस्तो पाउनुभएको छ ?

.....

५) विद्यालयमा शिक्षकको अध्यापन अवस्था कस्तो पाउनु भएको छ ?

.....

६) विद्यार्थीको शैक्षिक स्तर कस्तो छ ? यसमा तपाईं सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

.....

७) शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्न के कस्तो भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ भनी ठान्नु भएको छ ?

.....

८) विद्यालयमा बालकेन्द्रित तवरले अध्यापन गर्नका लागि के कस्तो वातावरण सृजना गर्नु आवश्यक देख्नु भएको छ ?

.....

९) विद्यालयमा बालबालिकाहरुलाई मनोवज्ञानिक वातावरणमा अध्यापन गराउनका लागि देखिएका समस्याहरु के के हुन सक्छन् ?

शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्रित शिक्षण

अनुसूची ३

शिक्षकका लागि अन्तवार्ता प्रश्नावली

नाम :- लिङ्ग :-

विद्यालय :- उमेर :-

ठेगाना :- शैक्षिक योग्यता :-

- १) तपाईंले यस विद्यालयमा अध्यापन गर्नु भएको कति वर्ष भयो ?
.....
- २) तपाईं कुन विषय पढाउनु हुन्छ ? पढाउने क्रममा शैक्षिक सामग्री आवश्यक ठान्नु हुन्छ कि हुदैन ?
.....
- ३) तपाईंको विषयको उपलब्धि स्कोर कति छ ? के तपाईं सन्तुष्ट हुनु हुन्छ ?
.....
- ४) विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि स्कोर बढाउन के गर्नु पर्ला ?
.....
- ५) विद्यार्थीको शैक्षिक स्तर कस्तो छ ? यसमा तपाईं सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?
.....
- ६) शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्न के कस्तो भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ भनी ठान्नु भएको छ ?
.....
- ७) विद्यालयमा बालकेन्द्रित तवरले अध्यापन गर्नका लागि के कस्तो वातावरण सृजना गर्नु आवश्यक देख्नु भएको छ ?
.....
- ८) विद्यालयमा बालबालिकाहरुलाई मनोवज्ञानिक वातावरणमा अध्यापन गराउनका लागि देखिएका समस्याहरु के के हुन सक्छन् ?

शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्रित शिक्षण

अनुसूची ४

विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्य/अध्यक्षका लागि अन्तवार्ता प्रश्नावली

नाम :- लिङ्ग :-

विद्यालय :- उमेर :-

ठेगाना :- शैक्षिक योग्यता :-

१) तपाईंको विद्यालयको शैक्षिक स्तर अन्य विद्यालयको तुलनामा कस्तो छ ? के तपाईं सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

.....

२) तपाईंको विचारमा शैक्षिक गुणस्तर भनेको के हो ?

.....

३) शैक्षिक गुणस्तर सुधार गर्न क-कस्ले कस्तो भूमिका निर्वाह गर्नु पर्ला ?

.....

४) शिक्षक, प्र.अ.र. वि.व्य.स./शिक्षक अभिभावक संघ बीचको सम्बन्ध कस्तो पाउनु भएको छ ?

.....

५) शैक्षिक गुणस्तर सुधार गर्नका लागि शिक्षकको अध्यापन कार्यमा के कस्ता समस्या रहेका छन् ?

.....

६) समस्याका कारणहरु के-के हुन् ?

.....

७) समस्या समाधानका आयहरु के-के हुन सक्छन् ?

.....

८) विद्यालयप्रति समुदायको धारणा कस्तो पाउनुहुन्छ ?

अन्य तपाईंको सुझाव :

.....

शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्रित शिक्षण

अनुसूची ५

अभिभावकका लागि अन्तवार्ता प्रश्नावली

नाम :- पेशा :-

ठेगाना :- शैक्षिक योग्यता :-

विद्यालय :-

१) तपाईंको बालबच्चाको पढाइ प्रति सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

.....

२) विद्यालयको शैक्षिक अवस्था सुदृढ गर्न कस्को भूमिका महत्वपूर्ण मान्नुहुन्छ ? किन ?

.....

३) तपाईं विद्यालयमा कति समयको अन्तरालमा जानुहुन्छ ?

.....

४) विद्यालयलाई तपाईंले दिनुभएको सुझावहरूलाई कुन रूपमा ग्रहण गरेको पाउनु भएको छ ?

.....

५) विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, वि.व्य.स., शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारी र अभिभावक बीच कस्तो सम्बन्ध पाउनु भएको छ ?

.....

६) गुणस्तरीय शिक्षाको लागि प्र.अ. शिक्षकको भूमिका कस्तो हुनु पर्ला ?

.....

७) शिक्षकको अध्यापन कार्य कस्तो हुनु आवश्यक ठान्नु हुन्छ ?

.....

८) बालकेन्द्रित ढंगबाट बालबालिकालाई अध्यापन गराउन के कस्ता कार्यकलाप उपयुक्त

ठान्नुहुन्छ ?

विद्यालयका लागि अन्य तपाईंको सुझाव

शैक्षिक उपलब्धिमा बालकेन्द्रित शिक्षण

अनुसूची ६

विद्यार्थीका लागि अन्तवार्ता प्रश्नावली

नाम :- लिङ्ग :-
ठेगाना :- कक्षा :-
विद्यालय :- रोल नं :-

१) तिमि यस विद्यालयमा कति कक्षामा पढ्छौ ?

.....

२) शिक्षकहरु पूरा समय कक्षामा पढाउनु हुन्छ ?

.....

३) शिक्षकले कक्षाकार्य, समूह कार्य, गृहकार्य दिने गर्नुहुन्छ ?

.....

४) शिक्षकले शिक्षण गर्दा शैक्षिक सामग्री प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

.....

५) शिक्षक कक्षामा अनुपस्थित भएको बेला के गर्छौ ?

.....

६) शिक्षक र विद्यार्थीबीचको सम्बन्ध कस्तो छ ?

.....

७) शिक्षकहरुले विद्यार्थीहरुलाई अनुशासनमा राख्ने प्रयत्न गर्नु भएको ठान्दछौ ?

.....

८) तिम्रो विद्यालयको शैक्षिक वातावरण प्रति सन्तुष्ट छौ ? किन ?

.....

.....

९) विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गर्न क-कस्ले कस्तो भूमिका निर्वाह गर्नु पर्ला ?

.....

.....

.....
१०) विद्यालयको शैक्षिक स्तर बृद्धि गर्न विद्यार्थीहरूले के-के गर्नु पर्ला ?

.....
११) विद्यालयको शैक्षिक स्तर बृद्धि गर्न अभिभावकले के-के गर्नु पर्छ ?

.....
अन्त्यमा तिम्रो सुभाव

.....